МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ЕКОНОМІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Кафедра міжнародної економіки, природних ресурсів та економіки міжнародного туризму

Кваліфікаційна робота

магістра

на тему: «Соціально-економічні функції земельних ресурсів: просторовий базис, засіб виробництва, навколишнє природне середовище»

Виконав: студент 2 курсу, групи 8.0513-ме
Спеціальності 051 «Економіка»
Освітньо-професійної програми «Міжнародна економіка»
Бондаренко Владислав Олегович

Керівник: професор кафедри міжнародної економіки, природних ресурсів та економіки міжнародного туризму, д.е.н., Бабміндра Д.І.

Рецензент: професор кафедри міжнародної економіки, природних ресурсів та економіки міжнародного туризму, д.е.н., Гамова О.В.

Запоріжжя
2024 рік

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет економічний
Кафедра міжнародної економіки, природних ресурсів та економіки міжнародного туризму
Рівень вищої освіти другий (магістерський)
Спеціальність 051«Економіка»
Освітньо-професійна програма «Міжнародна економіка»

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри _____О.В.Гамова
«____»_____ року

З А В Д А Н Н Я
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТУ

Бондаренку Владиславу Олеговичу

1.Тема роботи: «Соціально-економічні функції земельних ресурсів: просторовий базис, засіб виробництва, навколишнє природне середовище»
керівник роботи: Бабміндра Дмитро Іванович, д.е.н., професор
затверджені наказом ЗНУ від «29» грудня 2023 р. № 2252-с
2. Строк подання студентом роботи: 18 листопада 2024

3. Вихідні дані до роботи (проекту) інформаційна база законодавчих та нормативних урядових актів, матеріали Державної служби статистики України, публікації у фахових журналах, монографії, електронні економічні публікації, Інтернет ресурси

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, що належить розробити)

1. Теоретичні основи використання земельних ресурсів.
2. Аналіз використання земельних ресурсів.
3. Перспективи раціонального використання земельних ресурсів.

5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень). Графічний матеріал використано у другому розділі при аналізі стану і тенденції використання земельних ресурсів світу та України.

6. Консультанти розділів роботи (проекту)

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		Завдання видав	Завдання прийняв
1	Бабміндра Д.І., д.е.н., проф.	05.08.2024 р.	05.08.2024 р.
2	Бабміндра Д.І., д.е.н., проф	09.09.2024 р.	09.09.2024 р.
3	Бабміндра Д.І., д.е.н., проф	03.10.2024 р.	03.10.2024 р.

7. Дата видачі завдання 24 червня 2024 року

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1.	Вибір теми	06.11.2023 – 18.12.2023	виконано
2.	Складання бібліографії та вивчення літературних джерел	24.06.2024 р. – 15.07.2024 р.	виконано
3.	Складання плану	22.07.2024 – 30.07.2024	виконано
4.	Виконання вступу	01.08.2024 р. – 04.08.2024 р.	виконано
5.	Виконання розділу 1	05.08.2024 р. – 08.09.2024 р.	виконано
6.	Виконання розділу 2	09.09.2024 р. – 02.10.2024 р.	виконано
7.	Виконання розділу 3	03.10.2024 р. – 20.10.2024 р.	виконано
8.	Формулювання висновків	21.10.2024 р. – 27.10.2024 р.	виконано
9.	Оформлення роботи, одержання відгуку та рецензії	28.10.2024 р. – 10.11.2024 р.	виконано
10.	Подання роботи на кафедру	18.11.2024 р.	виконано

Студент – дипломник _____ Бондаренко В.О.
(підпис)

Керівник проєкту _____ Бабміндра Д.І.
(підпис)

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____ Гамова О.В.

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота магістра: 97 с., 14 рис., 12 табл., 67 джерел.

Об’єкт дослідження – земельні ресурси.

Предмет дослідження – сукупність теоретичних та практичних основ багатофункціональної ролі земельних ресурсів у суспільстві та їхнього впливу на соціально-економічний розвиток.

Метою роботи є дослідження теоретичних засад соціально-економічних функцій земельних ресурсів та розробці практичних рекомендацій щодо способів раціонального управління цими функціями, оптимізації використання земель з урахуванням їх соціально-економічного та екологічного значення, а також впливу на добробут суспільства і сталий розвиток.

У роботі розкрито сутність земельних ресурсів як основи економічного розвитку і добробуту суспільства. Розглянуто класифікацію земельних ресурсів. Охарактеризовано показники оцінки земельно-ресурсного потенціалу. Здійснено аналіз сучасного стану і тенденцій використання земельних ресурсів в країнах світу.. Виявлено еколого-економічні проблеми раціонального використання земель. Розглянуто політику сталого управління земельними ресурсами з урахуванням міжнародного та національного досвіду. Виявлено особливості модернізації механізмів розвитку земельних відносин..

ЗЕМЕЛЬНІ РЕСУРСИ, УПРАВЛІННЯ ЗЕМЕЛЬНИМИ РЕСУРСАМИ, СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ФУНКЦІЇ, ПРОСТОРОВИЙ БАЗИС, ЗАСІБ ВИРОБНИЦТВА, НАВКОЛИШНЄ ПРИРОДНЕ СЕРЕДОВИЩЕ.

SUMMERY

Qualifying work: 97 pp., 14 figures, 12 tables, 67 sources.

The object of research is land resources.

The subject of the study is a set of theoretical and practical foundations of the multifunctional role of land resources in society and their impact on socio-economic development.

The purpose of the work is to study the theoretical foundations of the socio-economic functions of land resources and develop practical recommendations on methods of rational management of these functions, optimization of land use, taking into account their socio-economic and environmental significance, as well as the impact on the well-being of society and sustainable development.

The work reveals the essence of land resources as the basis of economic development and well-being of society. The classification of land resources is considered. The indicators of land resource potential assessment are characterized. The current state and trends in the use of land resources in the countries of the world are analyzed. The ecological and economic efficiency of land use in Ukraine is assessed. The ecological and economic problems of rational land use are identified. The policy of sustainable land resource management is considered taking into account international and national experience.

LAND RESOURCES, LAND RESOURCE MANAGEMENT, SOCIO-ECONOMIC FUNCTIONS, SPATIAL BASIS, MEANS OF PRODUCTION, SURROUNDING NATURAL ENVIRONMENT

ЗМІСТ

Вступ 7

Розділ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ 10

1.1 Земельні ресурси як основа економічного розвитку і добробуту суспільства. 10

1.2 Класифікація земельних ресурсів 20

1.3 Показники оцінки земельно-ресурсного потенціалу 26

Висновки до розділу 1 32

Розділ 2. АНАЛІЗ ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ

2.1 Стан і тенденції використання земельних ресурсів в країнах світу 33 33

2.2 Земельні ресурси України: сучасні реалії 42

2.3 Еколого-економічні проблеми раціонального використання земель 49

Висновки до розділу 2 56

Розділ 3. ПЕРСПЕКТИВИ РАЦІОНАЛЬНОГО ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ 58

3.1 Політика сталого управління земельними ресурсами: міжнародний і національний досвід 58

3.2 Модернізація механізмів розвитку земельних відносин 64

Висновки до розділу 3 70

ВИСНОВКИ 71

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 74

ДОДАТКИ 82

ДЕКЛАРАЦІЯ АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ 97

ВСТУП

На сучасному етапі розвитку земельні ресурси використовуються дуже інтенсивно, виконуючи при цьому низку важливих функцій для держави, основні з- яких можна виділити: природний ресурс, основний засіб виробництва, просторовий базис. Земельні ресурси використовуються у різних галузях господарства і для кожної галузі мають важливе значення. Як для прикладу, у промисловості та будівництві земельні ресурси є просторовим базисом; у добувній промисловості значення земельних ресурсів залежить ще й від кількості корисних копалин у надрах землі; у сільському та лісовому господарстві земельні ресурси виступають основою для виробництва та предметом праці. Вивчення земельних ресурсів через їх функції можна вважати важливими і складним завданням, але необхідним для подальшого дослідження. Актуальність цього аналізу зростає в контексті необхідності післявоєнного економічного відновлення України та використання земельних ресурсів під час повномасштабного вторгнення.

Актуальні питання ролі та сутності землі, місце соціально-економічних функції земельних ресурсів (просторовий базис, засіб виробництва, навколишнє природне середовище) досліджуються у наукових працях багатьох економістів-науковців, таких як: Паньків З.П., Третяк А.М., Дорош О.С., Добряк Д С., Канаш О.П., Бабміндра Д.І., Розумний І.А., Сергієнко С.С., Крохтяк О.В., Rind D, Hudson R., Anderson J R, Hardy E, Roach J.T. Данилишин Б. М., Дорогунцов С. І., Міщенко В. С. та ін. Однак проблематика вивчення земельних ресурсів через їх функції є важливим і складним завданням, і актуальність цього аналізу зростає в контексті викликів та перспектив післявоєнного економічного відновлення України

Мета кваліфікаційної роботи полягає у досліджені теоретичних засад соціально-економічних функцій земельних ресурсів та розробці практичних рекомендацій щодо способів раціонального управління цими функціями,

оптимізації використання земель з урахуванням їх соціально-економічного та екологічного значення, а також впливу на добробут суспільства і сталий розвиток.

Із загальної мети випливають такі завдання дослідження:

– розкрити сутність земельних ресурсів як основи економічного розвитку і добробуту суспільства;

– розглянути класифікацію земельних ресурсів;

– охарактеризувати показники оцінки земельно-ресурсного потенціалу;

– здійснити аналіз сучасного стану і тенденцій використання земельних ресурсів в країнах світу;

– проаналізувати сучасні реалії використання земельних ресурсів України:;

– виявити еколого-економічні проблеми раціонального використання земель;

– розглянути політику сталого управління земельними ресурсами з урахуванням міжнародного та національного досвіду;

– виявити особливості модернізації механізмів розвитку земельних відносин.

Об’єкт дослідження – земельні ресурси.

Предмет дослідження – сукупність теоретичних та практичних основ багатофункціональної ролі земельних ресурсів у суспільстві та їхнього впливу на соціально-економічний розвиток.

Методи дослідження. Методологічною основою дослідження є методи теоретичного узагальнення, індукції і дедукції, аналізу і синтезу, статистичні та розрахунково-аналітичні, логічний метод.

Як інформаційна база використовувались законодавчі акти України, офіційні веб-сайти Державної служби статистики України, довідкові матеріали, наукові праці та монографії вітчизняних та зарубіжних вчених.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в поглибленому дослідженні теоретичних основ використання земельних ресурсів як основи

економічного розвитку і добробуту суспільства, а також розробц науково-практичних рекомендацій щодо способів раціонального управління та оптимізації використання земель з урахуванням їх соціально-економічного та екологічного значення.

Практичне значення. Отримані результати можуть бути використані для розробки національних і регіональних стратегій сталого розвитку, які включатимуть збалансоване використання земельних ресурсів та гармонізацію економічних, екологічних і соціальних потреб

Основні положення та висновки кваліфікаційної роботи подано на X Всеукраїнську науково-практичну конференцію студентів і молодих вчених «Сталий розвиток на засадах ресурсоефективності» (м. Запоріжжя, 19-20 грудня 2024 р.) у вигляді тез на тему «Розораність сільськогосподарських угідь як виклик для сталого розвитку». У Мультидисциплінарний науковий часопис «Нотатки сучасної науки» подано статтю на тему «Земельні ресурси України: сучасні реалії».

Кваліфікаційна робота складається із вступу, де обґрунтовано актуальність теми дослідження, визначно мету та завдання; трьох роздлів, перший з яких присвячено дослідженню теоретичних основ використання земельних ресурсів, у другому роздлі кваліфікаційної роботи проаналізовано використання земельних ресурсів в країнах світу і в Україні, третій розділ присвячено перспективам раціонального використання земельних ресурсів. Завершують роботу узагальнюючі висновки за результатами дослідження, список використаних джерел та додатки.

Розділ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ

1.1 Земельні ресурси як основа економічного розвитку і добробуту суспільства.

Земельні ресурси є найважливішою частиною природного середовища, що характеризується просторовим розміщенням, рельєфом, ґрунтовим покривом, рослинністю, надрами, водами, виступають головним засобом виробництва в сільському і лісовому господарстві, а також просторовим базисом для розміщення усіх галузей виробництва. Вони є невід'ємною і основною умовою життя і функціонування процесу суспільного виробництва, обумовлюють існування та використання інших природних ресурсів (атмосферного повітря, поверхневих і підземних вод, рослинного та тваринного світу).

Безперечно, земельні ресурси є важливим чинником економічного розвитку та добробуту суспільства, оскільки вони виступають основою для сільського господарства, будівництва, промисловості та екологічної рівноваги. Їх раціональне використання забезпечує сталий розвиток, продовольчу безпеку, а також підвищення якості життя населення. Тож спочатку варто дослідити сутність поняття «земельні ресурси».

Проведений аналіз наукових публікацій дозволяє стверджувати, що визначення суті та значення земельних ресурсів має велике значення, оскільки вони є важливим компонентом природи, разом з мінеральними, біологічними, водними, агрокліматичними та рекреаційними природними ресурсами. Безперечно, наявність певних природних ресурсів може бути вирішальним у розвитку економіки країни.

На законодавчому рівні «земельні ресурси – це сукупний природний ресурс поверхні суші як просторового базису розселення і господарської діяльності, основний засіб виробництва в сільському та лісовому господарстві» (Закон України «Про охорону земель») [1].

Зміст та сутність земельних ресурсів досліджується у багатьох наукових працях вітчизняних і зарубіжних науковців (табл. 1.1), при цьому відсутній єдиний підхід до визначення економічного змісту поняття «земельні ресурси».

Таблиця 1.1 – Трактування поняття «земельні ресурси » у працях науковців

Науковці	Трактування поняття
Паньків З.П. [2, с.5]	Земельні ресурси разом з іншими природними ресурсами (лісовими, водними, мінеральними, кліматичними) є компонентами оточуючого середовища, місцем існування людини, їм належить активна участь у суспільному виробництві, вони є засобом виробництва і джерелом задоволення потреб людини. Саме створення потужного потенціалу багатьох держав, що представлений багатогалузевою промисловістю, розвинутим сільським господарством, розгалуженою транспортною мережею людство зобов'язане землі
Третяк А.М., Дорош О.С. [3]	Земельні ресурси - сукупні ресурси (запаси) земельної території як просторового базису господарської діяльності і розселення людей, засобу виробництва, її біологічної продуктивності та екологічної сталості середовища життя.
Шарий Г.І., Тимошевський В.В., Міщенко Р.А., Юрко І.А. [4, с. 157]	Земельні ресурси – багатогранний, різнофункціональний об’єкт управління, а саме: головний природній ресурс, що формує екологічне середовище; ґрунт та його родючість; базис для розміщення продуктивних сил; основа використання надр; основний засіб виробництва в с/г, що забезпечує продовольчу безпеку
Добряк Д С., Канаш О.П., Бабміндра Д.І., Розумний І.А. [5]	Земля – головний природний ресурс усіх галузей народного господарства, роль якої різна залежно від характеру суспільного господарства. У промисловості вона виконує роль просторового базису та сировинної бази. У сільському і лісовому господарстві земля є основним засобом виробництва і предметом праці
П.Борщевський [6]	Земельні ресурси - незамінне національне багатство. Людина без землі не може творити, оскільки це той матеріал, на якому і за допомогою якого працею створюються продукти - результати її діяльності

Продовження табл. 1.1

Будзяк В.М., Будзяк О.С [7]	Земля завжди була необхідною умовою і складовим елементом процесу відтворення матеріальних цінностей, у тому числі тих, які безпосередньо не створюються в сільському господарстві
Гуменний М.І. [8]	Земельні ресурси є основою для сільського господарства. Правильне їх використання є ключем до високопродуктивного землеробства та стійкого розвитку аграрного сектору
Бінчаровська Т. А. [9]	Земельні ресурси можна вважати найважливішим фактором розвитку сільського господарства, тому що земля є одним із головних засобів виробничої, торгівельної та комерційної діяльності, вона не є продуктом людської праці, а створена природою
Сергієнко С.С. [10]	Земельні чи, як їх ще іноді звуть, сільськогосподарські ресурси являють собою специфічні сполучення ґрунтів, рельєфу й клімату, що використовуються для вирощування сільськогосподарських культур, годівлі худоби або заготівлі рослин, які ростуть на тих чи тих ділянках землі. Вони належать до найважливіших і повсюдно поширених природних багатств

Джерело: складено автором на основі [2-10]

Одна група вчених розглядає земельні ресурси як такі, що забезпечують розширене відтворення національного багатства і виступають фактором соціально-економічного розвитку. Точка зору інших науковців ґрунтується на тому, що земельні ресурси є фундаментальною базою аграрного виробництва. До того ж варто розрізняти поняття «земля» та «земельні ресурси». Так, І.П. Ігнацевичем, акцентує увагу на тому «головним доказом існування суттєвих відмінностей у визначенні «землі» та «земельних ресурсів» є те, що внаслідок впливу природних процесів чи антропогенного впливу земля як просторовий базис залишиться незмінним, а земельні ресурси можуть бути безповоротно використані в процесі господарської діяльності та з часом зникнути через незбалансоване їх використання, тобто у процесі господарської діяльності суспільство може втратити природоресурсний потенціал території» [11, с. 50].

Поясненням відсутності єдиного підходу до визначення змісту і сутності «земельних ресурсів» може бути те, що науковці при дослідженні спираються на сутність тих чи інших функцій земельних ресурсів. Безперечно, необхідно враховувати всі функції земельних ресурсів, тому

згідно з Концепцією сталого розвитку варто розглянути три блоки функцій земельних ресурсів: економічний, екологічний, соціальний (рис. 1.1).

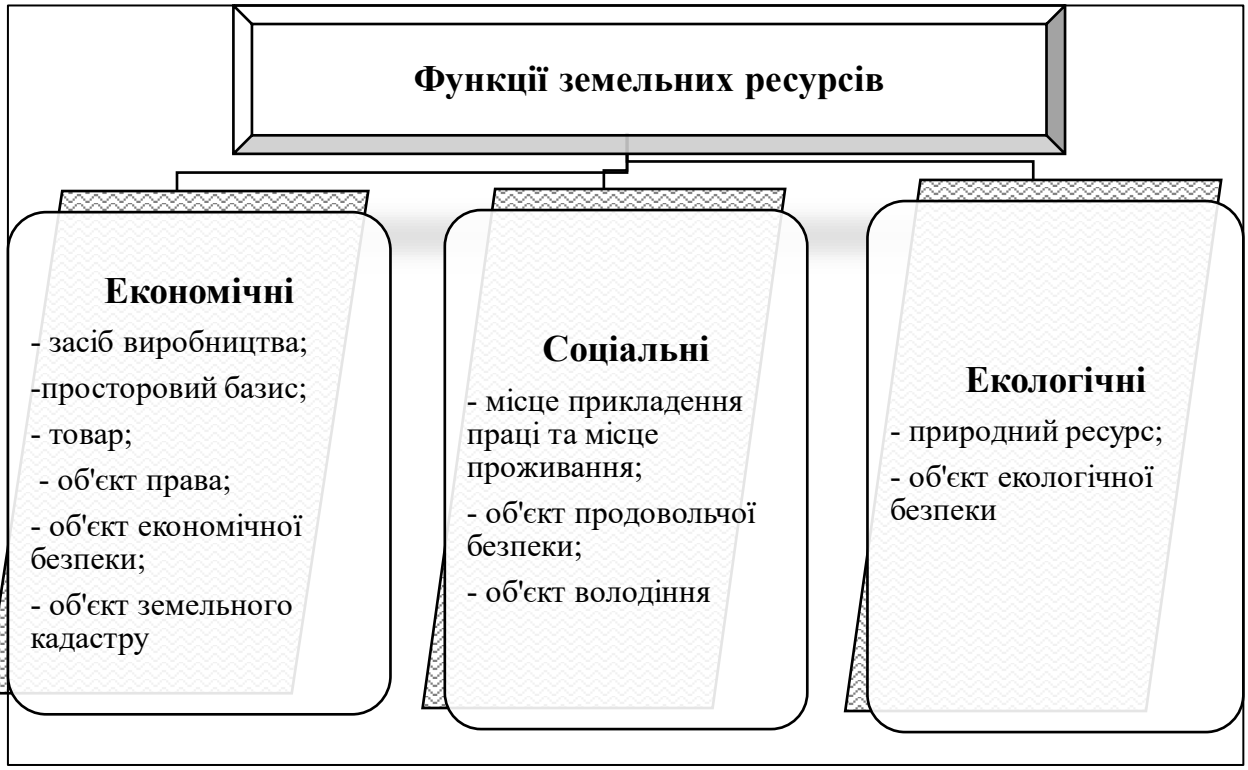

Рисунок 1.1 – Функції земельних ресурсів

Джерело: розроблено автором на основі [12-13].

Спочатку зупинимося на економічному блоці.

Земельні ресурси є основним засобом виробництва в аграрному секторі, забезпечуючи виробництво продовольства, сировини для промисловості та інших матеріальних благ. Вони слугують базою для вирощування сільськогосподарських культур, випасу худоби, а також лісового господарства. Земля одночасно виступає і предметом і засобом праці. Доцільно виокремити специфічні особливості земельних ресурсів як засобу виробництва у сільському господарстві [3, 4, 14]:

– земля не є результатом праці, а є даром природи, який неможливо створити або відновити у масштабах, необхідних для суспільства;

– земля є незамінним засобом виробництва, без землі виробничий процес у сільському господарстві здійснюватись не може;

– земельні ресурси територіально обмежені і характеризуються постійним розташуванням. Земельні ділянки фізично не можна перемістити з одного місця в інше, а місце їх знаходження впливає на їх вартість, продуктивність і спосіб використання;

– у сільському господарстві земля функціонує як предмет праці, коли люди діють на поверхневий шар ґрунту і створюють сприятливі умови для росту рослин. Одночасно, земля є засобом праці, коли для вирощування сільськогосподарських культур використовуються механічні, фізичні і біологічні якості ґрунту.

– земельні ділянки відрізняються за якістю (родючістю), розташуванням, кліматичними умовами. Під родючістю землі розуміють здатність ґрунту створювати врожай, рівень якого характеризує його продуктивні сили. Різні земельні ділянки мають неоднакову родючість, бо на неї впливають об’єктивні властивості ґрунту і рівень культури землеробства;

– земельні ресурси в процесі виробництва не зношується, і амортизувати їх не можна, а при правильному використанні навіть покращують свої властивості на відміну від інших засобів виробництва.

Земельні ресурси є просторовим базисом, необхідним для життя та діяльності людей. Ця роль земельних ресурсів є життєво необхідною та фундаментальною для існування суспільства, організації економіки та розвитку інфраструктури. Насамперед, земля використовується для ведення сільського господарства (орні землі, сади, луки, пасовища), для забезпечення населення продуктами харчування. Інші території використовуються під промислові підприємства, кар’єри, шляхи, населені пункти (міста, селища і села). Лісові чи водні території є простором для розміщення лісових та водних господарств.

Земельні ресурси можна розглядати як товар, тобто земельні ділянки є об’єктами купівлі-продажу, оренди, дарування або інших ринкових операцій.

У ринкових умовах земля набуває товарної форми, але через свою унікальність і обмеженість має специфічні характеристики, які відрізняють її від інших економічних благ. З 2024 року в Україні розпочався другий етап земельної реформи, коли юридичні особи отримали право купувати сільськогосподарську землю. До цього протягом двох з половиною років, починаючи з липня 2021-го, купувати землю в Україні могли виключно фізичні особи [15].

Для ринкової економіки характерним є наявність різноманітних форм власності, зокрема різновидів приватної власності на земельні ресурси, яка реалізується завдяки системі економічних прав. Тож земельні ресурси можна розглядати як об’єкт права, оскільки на них розповсюджуються права, які мають місце при використанні, відтворенні та охороні, володінні та розпорядженні землею.

Також земельні ресурси є об’єктом реєстраційної системи земельного кадастру, де накопичується інформація про всі види земельних ресурсів та окремі їх особливості, наприклад, власників землі, землекористувачів, площі, конфігурації, функціональне використання, доступність до транспортної мережі, фізичні властивості тощо.

Земельні ресурси та економічна безпека є взаємопов’язаними поняттями, бо раціональне управління земельними ресурсами забезпечує стійкість економіки, задоволення потреб населення та сталий розвиток. Земля відіграє ключову роль у формуванні економічної безпеки країни через її вплив на продовольчу, ресурсну, екологічну та соціальну складові.

Тож, в цілому, економічну функцію земельних ресурсів можна розглядати як: необхідність постійно нарощувати обсяги виробництва суспільного продукту, підвищення рівня життя та доходів населення, створення нових робочих місць, ліквідацію бідності як суспільного явища.

Наступним розглянемо екологічний блок.

До екологічної функції земельних ресурсів науковці відносять здатність земель виконувати природоохоронні й екологічно значущі ролі у

підтриманні сталого розвитку екосистем, біосфери та забезпеченні екологічної рівноваги на планеті. Ця функція охоплює різноманітні аспекти, пов’язані з підтримкою біорізноманіття, регулюванням клімату, водного балансу та запобіганням деградації навколишнього середовища (рис. 1.2).

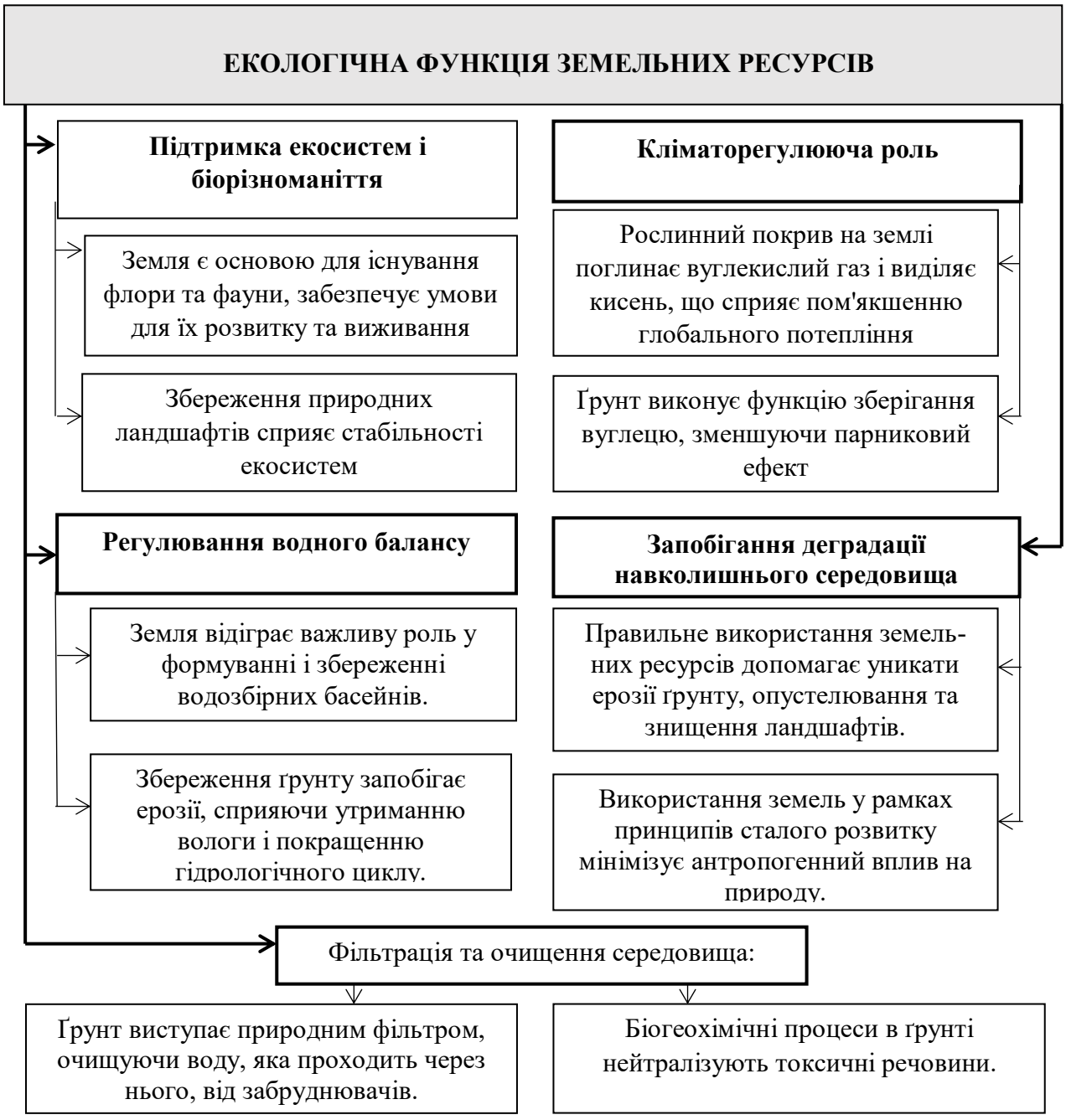

Рисунок 1.2 – Екологічна функція земельних ресурсів

Джерело: розроблено автором на основі [12, 16, 17].

Зазвичай, екологічні вимоги щодо використання земельних ресурсів визначаються необхідністю забезпечувати просте та розширене відтворення родючості ґрунтів, а також збереженням або відновленням сприятливих ландшафтів (поєднання лісових, водних, сільськогосподарських угідь, рельєфних та інших умов) [16]. Забезпечення екологічної стійкості землекористування є особливо важливим у сучасних умовах інтенсивного впливу на землю. Тому раціональним вважають таке землекористування, у якому виробництво економічно доцільної кількості продукції здійснюється за умов екологічної рівноваги всіх природних чинників. Стале використання земельних ресурсів з урахуванням екологічних аспектів (рис. 1.3) має забезпечуватись цілісною сукупністю методів та інструментів, які допомагають організовувати, регулювати та координувати процеси використання земель та їх охорони.

Рисунок 1.3 – Екологічні аспекти використання земельних ресурсів

Джерело: розроблено автором на основі [16].

Узагальнюючи, можна зазначити, що значення екологічної функції для суспільства полягає в забезпеченні умов для життя майбутніх поколінь, гарантії стабільності клімату, якості води та повітря, створенні умов для існування сільського господарства, лісництва та інших видів діяльності, що залежить від здорових екосистем.

І нарешті, соціальний блок. До соціальної функції земельних ресурсів відносять поліпшення умов життя населення за рахунок ефективного розвитку соціальної, виробничої, транспортної, інженерної, комунікаційно-інформаційної та екологічної інфраструктур. Реалізація соціальної складової сталого розвитку обумовлює формування повноцінного життєвого середовища для сучасного і наступних поколінь (рис. 1.4).

Соціальна функція земельних ресурсів відіграє вагому роль у забезпеченні гармонійного розвитку суспільства. Тож, правильне використання земель у соціальних цілях сприяє поліпшенню якості життя населення, мінімізації соціальних конфліктів через доступ до землі, збереженню національної ідентичності та культурної спадщини.

Реалізація соціальної функції земельних ресурсів може здійснюватись через:

– планування використання земель, що полягає в ефективному зонуванні територій для житлової, промислової та рекреаційної забудови;

– справедливий розподіл земельних ресурсів, що забезпечить доступ до землі для всіх верств населення;

– захист земель історичного та культурного значення;

– розвиток інфраструктури в сільській місцевості для створення комфортних умов проживання в сільських громадах.

Отже, на основі проведеного щодо ролі і значення земельних ресурсів у життєдіяльності людей, можна зазначити, що земельні ресурси є не лише чинником виробництва, а тим благом, яке забезпечує просторові та територіальні передумови для використання ресурсної бази економічного та соціального розвитку.

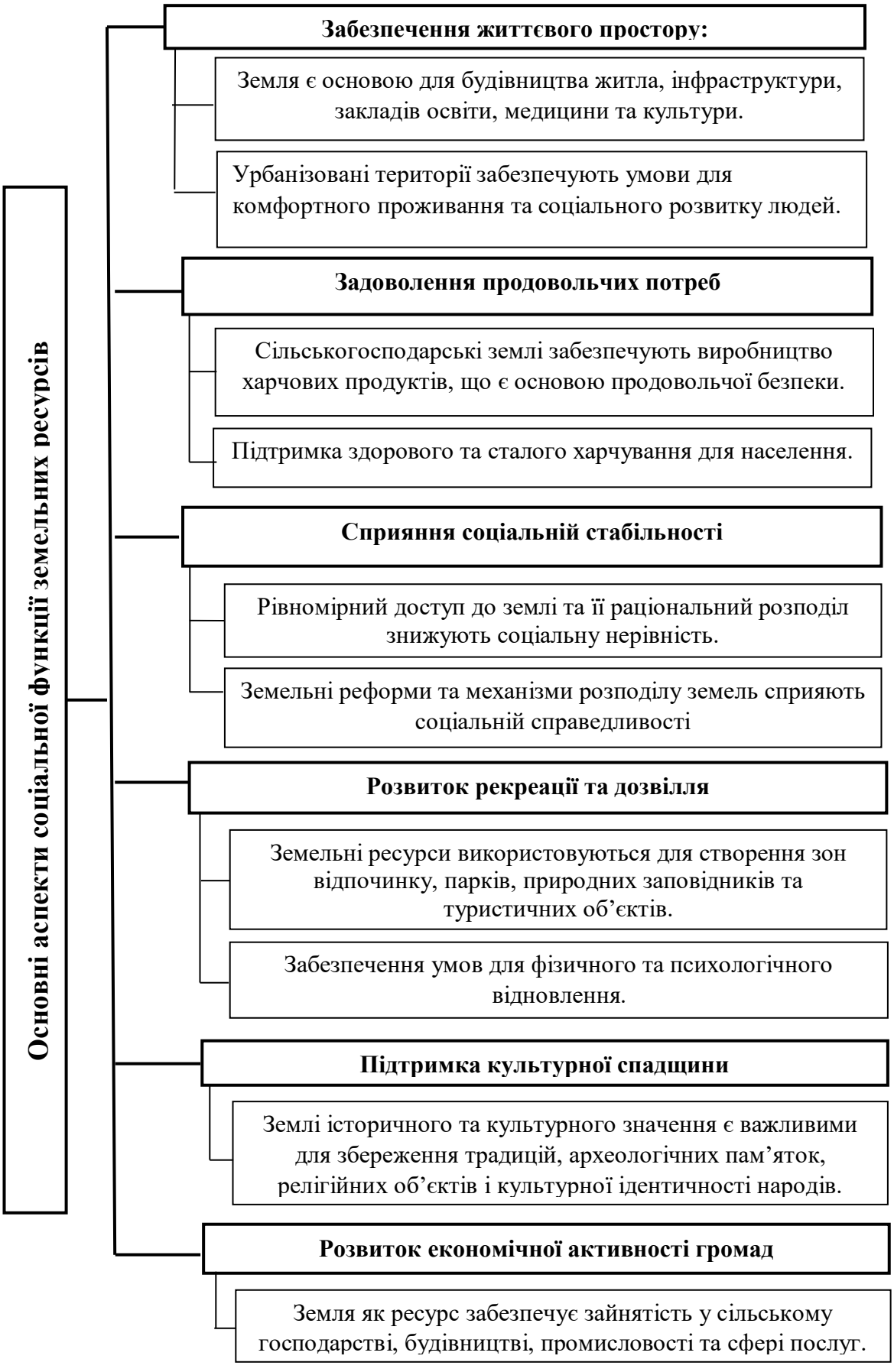

Рисунок 1.4 – Основні аспекти соціальної функції земельних ресурсів
Джерело: розроблено автором на основі [1, 2, 3].

Тож, раціональне використання та охорона земельних ресурсів має стати пріоритетним завданням не тільки економічної, а й соціальної та екологічної політики, оскільки земельні ресурси відіграють надзвичайно важливу роль у розвитку продуктивних сил будь-якої країни світу.

1.2 Класифікація земельних ресурсів

Земельні ресурси є найважливішим ресурсом для життєдіяльності та розвитку людини, основним природним ресурсом. Тисячолітня практика показує, що використання, охорона, поліпшення та управління земельними ресурсами мають великий вплив на країну та регіони, на їх економічний і соціальний розвиток. Науково-обґрунтована класифікація земельних ресурсів є ключем до проведення обстеження земельних ресурсів, що дозволяє правильно формулювати плани розвитку, використання та відновлення земельних ресурсів, створювати передумови для ефективного управління земельними ресурсами. В останні десятиліття в Україні і за кордоном було проведено багато досліджень щодо класифікації земельних ресурсів.

Із загального визначення, класифікація означає поділ за певними ознаками, найбільш істотними і практично важливими властивостями та характеристиками об’єктів, що служать підставою для їхнього угруповання чи розподілу. Для класифікація земельних ресурсів, або її ще називають класифікацією земель, існує багато способів класифікації в залежності від призначення, основи та характеру класифікації (рис. 1.5).

Щодо методів, які використовують для класифікації, то розрізняють:

– ієрархічний метод – послідовний (за ступенями) поділ безлічі земельних об’єктів на супідрядні групи. На кожному ступені класифікації утворюються різнорідні групи предметів;

– фасетний метод – це паралельний розподіл великої кількості земельних об’єктів на незалежні класифікаційні угруповання [3]. Має такі особливості: наявність тільки одного ступеня класифікації; поділ безлічі об’єктів може здійснюватися за різними ознаками; висока інформаційна насиченість (Додаток А).

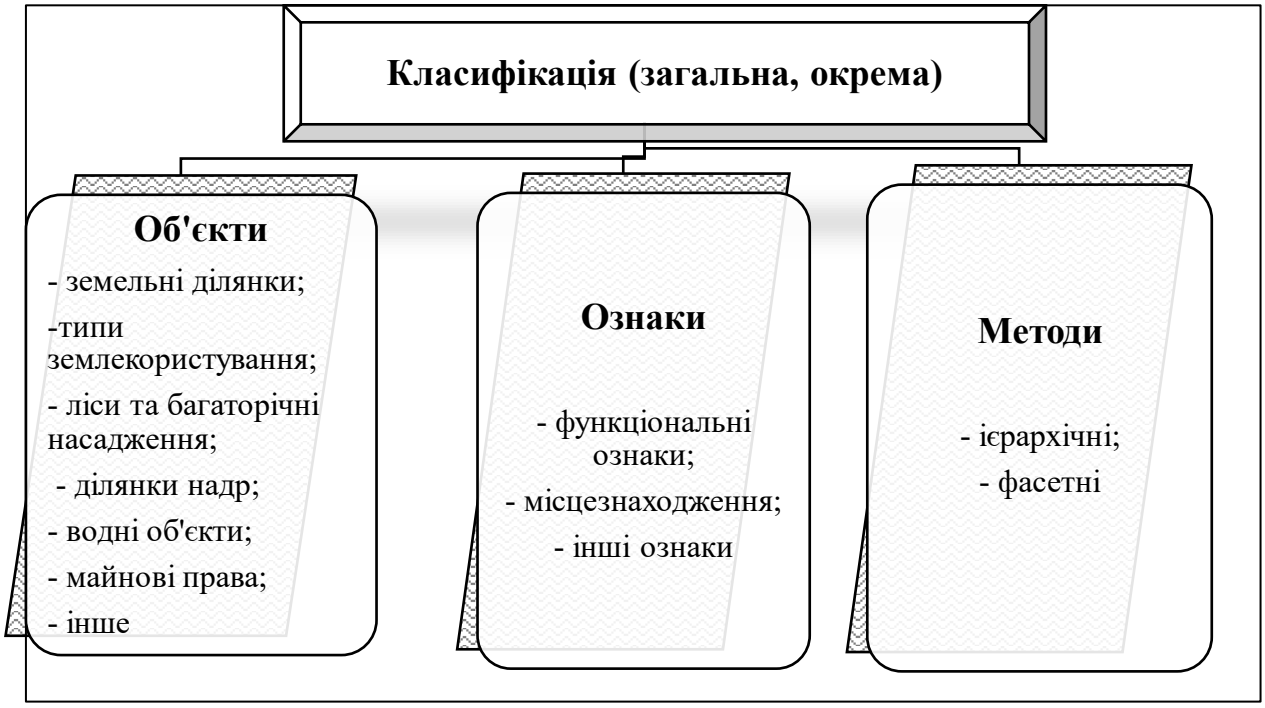

Рисунок 1.5 – Класифікація земельних ресурсів

Джерело: розроблено автором на основі [3]

При загальній класифікації земельних ресурсів ступінь дроблення може обмежуватися, виходячи з принципу розумної доцільності, достатнього для заглибленого аналізу стану об’єктів і їхньої ринкової оцінки.

Варто розглянути закордонні системи класифікації земельних ресурсів. Через величезну важливість обстеження земельних ресурсів і картографування землекористування більшість країн давно надають важливого значення вивченню систем класифікації землекористування, в результаті з’явилося багато різних систем класифікації, наприклад у Великобританії – Система класифікації Першого обстеження землекористування (FLUS), Система класифікації Другого обстеження

землекористування (SLUS) і Національна система класифікації землекористування (NLUS) [18], у США – Система класифікації землекористування Геологічної служби (USGS) [19], в Канаді – Канадська система класифікації (PLU) [20], в Японії – 1:25000, Карта використання, система класифікації землекористування [21] (Табл. 1.2).

Таблиця 1.2 – Порівняння основних систем класифікації землекористування в окремих країнах

Система класифікації	Рік заснування	Розробники	Сфера використання	Характеристика системи класифікації
Великобританія. Система класифікації Першого обстеження землекористування (FLUS),	1930	Лондонська школа економіки	Перше національне обстеження землекористування	Система класифікації земель у сільськогосподарському використанні, міських земель та інше. Замало уваги приділяє землям несільськогосподарського призначення.
Великобританія. Система класифікації Другого обстеження землекористування (SLUS)	1960	Лондонська школа економіки	Друге національне обстеження землекористування	Використано 2 рівні класифікації: 13 типів земель першого рівня, 64 типи земель другого. Класифікації земель несільськогосподарського призначення.
Великобританія. Національна система класифікації землекористування (NLUS)	1970	Національне агентство з навколишнього середовища Великобританії	Підходить для планування, моніторингу та інші цілей	Застосовано 4 рівні, в тому числі 15 типів земель першого рівня. Ця система є відносно повною, типів і рівнів більше, ніж FLUS і SLUS. Досконаліша.
Система класифікації землекористування Геологічної служби (USGS)	1970	Геологічна служба США, Міністерство внутрішніх справ	Національне землекористування. Підготовка діаграм	4 рівня. Тип землі першого та другого рівня стосується всієї країни або всього штату. Третій і четвертий рівень - внутрішньодержавні, регіональні землі.
Японія. 1:25000, Система класифікації землекористування	1975-1982	Будівельний губернський земельно-географічний інститут	Національне землекористування Підготовка діаграм	3 рівні: 3 типи земель першого рівня, 29 видів земель другого рівня. Оцифровка інформації.

Джерело: складено на основі [18-21]

Варто також акцентувати увагу на найпоширеніших класифікаціях земель сільськогосподарського користування.

Одна з них, класифікація земельних ресурсів USDA. Міністерство сільського господарства США (USDA) розробило комплексну систему, яка поділяє землі на вісім класів придатності на основі їх потенціалу для сільськогосподарського використання:

Клас I: ґрунти з незначними обмеженнями для сільського господарства;

Клас II: ґрунти з помірними обмеженнями;

Клас III: ґрунти з серйозними обмеженнями;

Клас IV: ґрунти з дуже серйозними обмеженнями;

Клас V: ґрунти з невеликою небезпекою ерозії, але з іншими обмеженнями;

Клас VI: ґрунти з серйозними обмеженнями, придатні для пасовищ або лісового господарства;

Клас VII: ґрунти з дуже серйозними обмеженнями, придатні для випасу худоби або лісового господарства;

Клас VIII: ґрунти, непридатні для комерційного рослинництва [22].

За допомогою цієї системи класифікації фермери і землевпорядники визначають найбільш прийнятне використання для різних ділянок землі, забезпечуючи стійкі та продуктивні методи сільського господарства.

Інша класифікація придатності земель ФАО. Продовольча та сільськогосподарська організація ООН (ФАО) використовує систему класифікації придатності землі, яка оцінює землю на основі її придатності для певного використання:

S1: дуже підходить;

S2: помірно підходить;

S3: незначно підходить;

N1: наразі не підходить;

N2: назавжди не підходить [22].

Ця система є корисною для планування конкретних культур і допомагає визначити найкращі ділянки для вирощування певних культур.

Землі в межах України також відрізняються за показниками, наприклад, за якістю, природними, біологічними, хімічними та іншими характеристиками. Тож в основу поділу земель України на самостійні категорії закладено їх основне цільове призначення. Згідно Земельного кодексу України від 25.10.2001 № 2768-III. (зі змінами і доповненнями від 10.10 2024 року) «категорія земель та вид цільового призначення земельної ділянки визначаються в межах відповідного виду функціонального призначення території, передбаченого затвердженим комплексним планом просторового розвитку території територіальної громади або генеральним планом населеного пункту» [23]. Стаття 19 Земельного кодексу України регламентує поділ земель за основним цільовим призначенням на 9 категорій (рис. 1.6).

Рисунок 1.6 – Категорії земель України за основним цільовим призначенням

Джерело: [24]

Характеристика кожної з перерахованих категорій наведена в Додатку Б. Підставою для визначення цільового призначення землі виступають рішення уповноважених органів влади. Земельні ділянки кожної категорії земель, які не перебувають у володінні фізичних осіб або підприємств, можуть перебувати у запасі. Земельними ресурсами запасу створюється резерв земель, що забезпечує баланс інтересів економічного, соціального та екологічного характеру при їх використанні, охороні та володінні.

Виходячи із змісту земельних ресурсів, в науковій літературі зустрічаються пропозиції групування категорій земельних ресурсів враховуючи економічний, екологічний та соціальний аспекти сталого розвитку (Додаток В) [25].

Варто зазначити, що серед видів земельних ресурсів особливе місце посідають землі сільськогосподарського призначення, тобто ті, що «надані для виробництва сільськогосподарської продукції, здійснення сільськогосподарської науково-дослідної та навчальної діяльності, розміщення відповідної виробничої інфраструктури або призначені для цих цілей. До земель сільськогосподарського призначення належать:

- сільськогосподарські угіддя (рілля, багаторічні насадження, сіножаті, пасовища та перелоги);

- несільськогосподарські угіддя (господарські шляхи і прогони, полезахисні лісові смуги та інші захисні насадження, крім тих, що віднесені до земель лісогосподарського призначення, землі під господарськими будівлями і дворами, землі тимчасової консервації тощо)» [23].

З економічної точки зору землі сільськогосподарського призначення відрізняються від інших категорій земель тим, що вони самі виступають засобом виробництва, виробничим потенціалом. Варто зазначити, що земля стала основним засобом виробництва у процесі еволюційного розвитку суспільства і розвитку землеробства. Адже розвиток суспільства на всіх етапах безпосередньо пов’язаний із землею – виникали різні соціально-економічні відносини з приводу розподілу землі, її купівлі-продажу, передачі

в оренду, організації використання, які загалом в своїй сукупності сформували адекватну систему земельних відносин.

Проведене дослідження дозволяє зазначити, що побудова наукової, розумної та дієвої системи класифікації земельних ресурсів є передумовою та основою для ефективного проведення обстеження земельних ресурсів, розробки плану розвитку та відновлення земельних ресурсів, наукового управління земельними ресурсами.

1.3 Показники оцінки земельно-ресурсного потенціалу

Використання земельних ресурсів впливає на формування продовольчої, виробничої, експортної, природно-ресурсної та інфраструктурної складової збалансованого соціально-економічного розвитку країн світу. Тому наразі перед кожною державою стоїть завдання раціонального використання земельно-ресурсного потенціалу. Важливу роль у раціональному використанні, плануванні та управлінні земельними ресурсами відіграють показники оцінки земельно-ресурсного потенціалу, оскільки вони забезпечують інструменти для об’єктивної оцінки якості, ефективності та стійкості землекористування.

Перш розглядати сутність та роль показників оцінки земельно-ресурсного потенціалу варто уточнити поняття «земельно-ресурсного потенціалу». Проведене дослідження, показує, що науковці вкладають у нього різне змістовне значення. Так, Т. Калина, С. Шушулков, Т. Арзуманян акцентують увагу на тому, що «земельно-ресурсний потенціал слід розглядати як динамічну та історичну категорію. Кількість, якість і поєднання земельних ресурсів певної території визначають земельно-ресурсний потенціал території» [26]. Їх точку зору підтримують М.Мартинюк, Д. Дивнич зазначаючи, що «земельно-ресурсний потенціал

необхідно розглядати як історичну категорію, оскільки стан земельних ресурсів на даний момент часу обумовлений тривалим впливом людської діяльності, що в різні періоди розвитку характеризувалася різним ступенем інтенсивності землекористування та екологічної свідомості. З іншого боку, це динамічна система тому, що він постійно змінюється у часі» [27].

Данилишин Б. М., Дорогунцов С. І., Міщенко В. С. розглядають поняття «земельно-ресурсного потенціалу» як міри потенційної можливості будь-якої природної системи (або території) задовольняти різні потреби суспільства; сукупності природних ресурсів і природних умов у певних географічних межах, які забезпечують задоволення потреб суспільства [28].

О. Альбещенко наводить більш розширене трактування і визначає «земельно-ресурсний потенціал як природно-соціальне утворення, що характеризується ознаками просторового та інтегрального природного ресурсу (протяжністю, рельєфом, надрами, водами, ґрунтовим покривом, рослинністю), а також виступає об'єктом господарської діяльності, базою для розміщення продуктивних сил суспільства і розселення людей, засобом виробництва та визначає екологічні умови сталості середовища життя людей» [28].

На думку О. Чумаченко, «сутність поняття «земельно-ресурсний потенціал» варто тлумачити як сукупність природно-територіальних, трудових, матеріальних т економічних ресурсів, що наділені потенціалом для розвитку продуктивних сил та незамінні при формуванні територіє залежних та територіє містких сфер виробництва та природних територіальних комплексів» [29]. Крім того, науковець запропонував математичну інтерпретацію (1.1) поняття «земельно-ресурсного потенціалу»:

$$ЗРП = ЗР+ТР+ОВФ+ОЗ, \quad (1.1)$$

де ЗРП – сукупний земельно-ресурсний потенціал;

ЗР – земельні ресурси;

ОВФ – основні виробничі фонди;

ОЗ – обігові засоби.

Також проведений аналіз, показав, що на земельно-ресурсний потенціал, на підходи щодо його формування і використання мають вплив регіональні особливості території, на якій сконцентровано природні ресурси. Використання земельно-ресурсного потенціалу тісно пов'язане з екологічним станом та інтенсивністю використання земельних ресурсів.

Узагальнюючи наведені трактування, можна розглядати земельно-ресурсний потенціал як сукупність властивостей і характеристик земельних ресурсів, які визначають їхню здатність задовольняти економічні, соціальні та екологічні потреби суспільства. Він є важливим елементом природно-ресурсного потенціалу будь-якої країни чи регіону та включає кількісні та якісні характеристики земель, які можна використовувати для різних цілей: сільськогосподарського виробництва, будівництва, рекреації тощо.

Проведене дослідження дозволяє виокремити функціональні властивості земельно-ресурсного потенціалу:

– в процесі виробництва всі види ресурсів взаємодіють комплексно;

– ефективність виробництва буде залежати не лише від сумарного значення земельно-ресурсного потенціалу, але й від оптимального співвідношення всіх видів ресурсів;

– всі види ресурсів частково взаємозамінні;

– кожен з видів ресурсів може бути в певній мірі відновлений, кожному властиві певні джерела відтворення.

Розуміння класифікаційних видів та взаємозв'язків у формуванні та використанні земельно-ресурсного потенціалу (рис. 1.7) є ключем до сталого розвитку та збереження природного середовища.

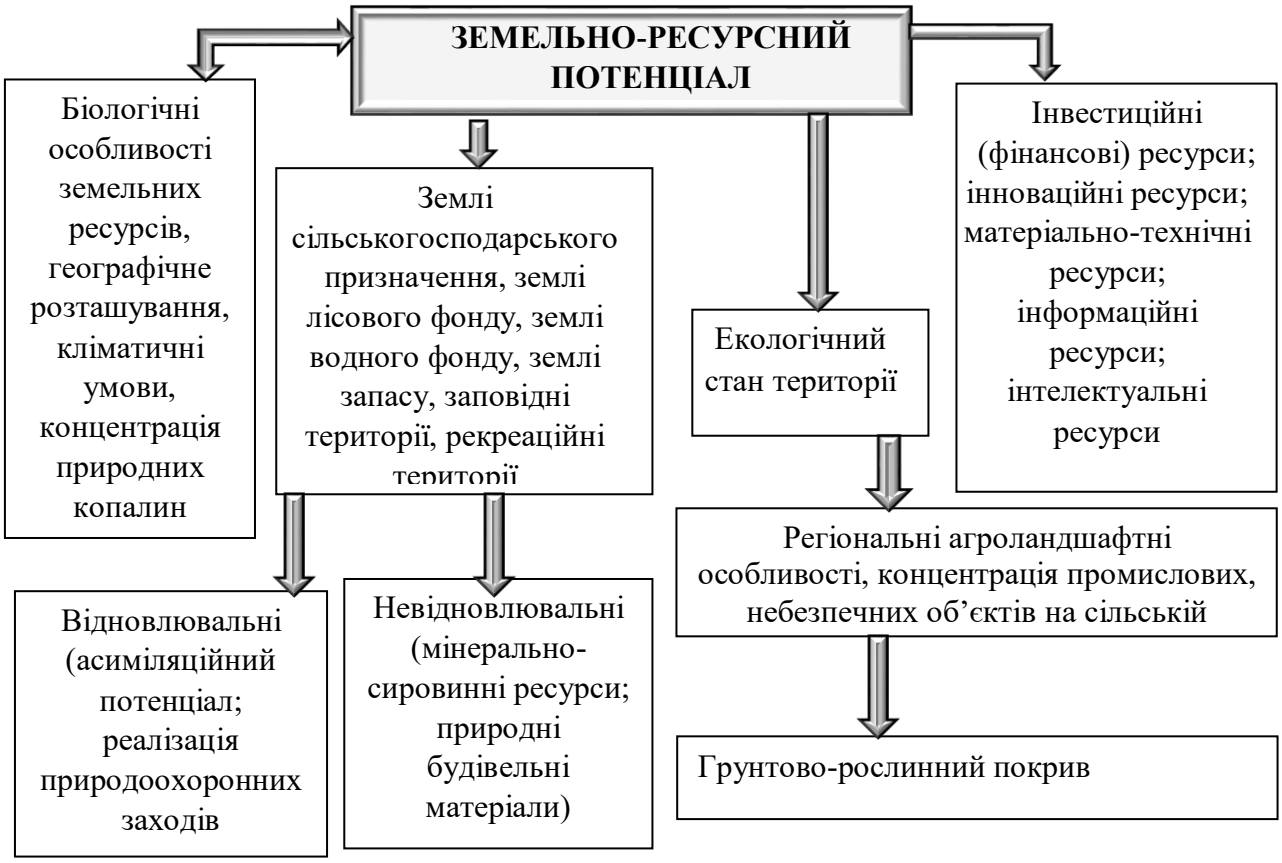

Рисунок 1.7 – Класифікаційні види, взаємозв'язки у формуванні і використанні земельно-ресурсного потенціалу

Джерело: [30]

Для оцінки земельно-ресурсного потенціалу як складної системи застосовують системно-комплексний підхід, який передбачає врахування правових, організаційних, екологічних, технологічних, інноваційних, фінансових, інвестиційних, економічних, соціальних та інших аспектів діяльності, соціально-економічного розвитку територій з урахуванням відповідних природно-ресурсних особливостей [31]. Тож оцінка земельно-ресурсного потенціалу базується на використанні кількісних і якісних показників, які характеризують стан земель, їхню придатність для різних видів використання та ефективність освоєння. Розглянемо основні показники за групами: природні, економічні, екологічні та соціальні.

Природні показники відображають природні властивості земель і можливості їхнього використання. До них відносяться:

– земельна площа (загальна площа території, площа сільськогосподарських угідь, лісів, пасовищ, боліт тощо);

– якість ґрунтів (тип ґрунту – чорноземи, піщані, глинисті; родючість ґрунту – вміст гумусу, основних макро- та мікроелементів; кислотність ґрунтів);

– кліматичні умови (сума активних температур, кількість опадів, зволоження);

– топографічні особливості (нахил території – рівнинність, гористість; гідрологічні умови – наявність водойм, підземних вод).

Економічна складова раціонального використання земельних ресурсів, полягає в ефективності їх використання. Під ефективністю використання землі, розуміють підсумковий показник, що відображає доцільність здійсненого заходу в загальному циклі процесу [32]. Показники ефективності використання земель діляться на дві групи:

1) натуральні: урожайність окремих сільгоспкультур, вихід кормових одиниць та спожитого протеїну з 1 га пасовищ, сільськогосподарських угідь, сінокосів та ріллі; вироблення на одиницю земельної площі тваринницької продукції; густота розміщення худоби на одиницю посіву зернових, ріллі;

2) вартісні: вихід валової продукції, величину валового, чистого доходу в розрахунку на одиницю земельних угідь (ріллі, посіви окремої культури) [33].

Екологічні показники характеризують екологічний стан земельних ресурсів. До них відносяться:

– деградація земель (площа еродованих земель, площі забруднених ґрунтів, відсоток заболочених або засолених земель);

– екологічний баланс (відсоток природоохоронних територій у загальній площі, біорізноманіття – наявність рідкісних видів флори та фауни).

Тобто, екологічна ефективність землекористування проявляється у зменшенні витрат на подолання наслідків нераціонального антропогенного впливу на довкілля при проведенні сільськогосподарських робіт; забезпеченні шляхів з відновлення перспективного потенціалу землеробських угідь згідно вимог раціонального землекористування; виробництві екологічно безпечної продукції. Крім того, науковці досліджують екологічну ефективність використання, відтворення та охорони земельних ресурсів через такі показники: коефіцієнт екологічної активності (співвідношення між науково обґрунтованими показниками екологічної ефективності заходів і фактичними); динаміка витрат на збереження гумусу у ґрунтах; протікання зміни агроекологічних умов для перспективних сільськогосподарських земель; швидкість відновлення початкового природного стану продуктивних земель; динаміка впровадження прогресивних технологій [32, 34].

Соціальні показники оцінюють роль земель у задоволенні соціальних потреб через:

– щільність населення в сільській місцевості;

– співвідношення міських і сільських територій;

– рекреаційний потенціал (наявність територій для туризму, відпочинку);

– інфраструктурна забезпеченість (частка територій, охоплених транспортною та соціальною інфраструктурою; наявність зрошувальних або дренажних систем).

Проведене дослідження дозволяє зазначити, що земельно-ресурсний потенціал повинен кількісно і якісно задовольняти інтереси суб’єктів, які використовують природні ресурси. Розглянуті показники дають змогу ефективно планувати землекористування та здійснювати управління земельними ресурсами на основі принципів сталого розвитку. Перехід на засади сталого розвитку обґрунтовує необхідність у знаходженні оптимуму між екологічним, економічним та соціальним ефектами.

Висновки до розділу 1

У даному розділі здійснено наукове узагальнення теоретичних основ використання земельних ресурсів. За результатами дослідження сформовано такі висновки:

Земля є найголовнішим багатством та найважливішою умовою існування людського суспільства, незамінним засобом задоволення його потреб: економічних, соціально-побутових, естетичних. Тобто земля виступає не лише природним ресурсом, а й матеріальною базою життя та діяльності людини.

Соціальна функція земельних ресурсів має забезпечувати базові умови для життєдіяльності суспільства та задоволення соціальних, культурних і економічних потреб населення. Саме ця функція акцентує увагу на ролі землі як фундаментального ресурсу для створення комфортного середовища для проживання, соціального розвитку та реалізації суспільних цілей.

Землекористування варто розглядати у трьох блоках:

- економічний блок (економічні потреби використання земельних ресурсів і ґрунтів, характер використання землі, ринок продуктів, розміщення виробництва, рівень інтенсифікації, розвиток інфраструктури тощо);

- соціальний блок (соціальні інституції землекористування і землеволодіння, зокрема, господарський уклад, комплекс розпоряджень та обов'язків людини по відношенню до землі, земельний устрій, право власності на землю, сервітути, соціальна інфраструктура);

- екологічний блок (природно-ресурсний потенціал, агроекологічні особливості використання ґрунтів, якість продукції, екологічний стан ґрунтів, екологічні обмеження).

Розділ 2. АНАЛІЗ ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ

2.1 Стан і тенденції використання земельних ресурсів в країнах світу

Земельні ресурси в широкому розумінні є частиною природних ресурсів, місцезнаходження яких є планета Земля. Земельні ресурси в країнах світу є важливим компонентом природного середовища, який визначає можливості для ведення сільського господарства, лісового господарства, будівництва та інших видів діяльності. Розподілені земельні ресурси у світі нерівномірно, і це залежить від багатьох чинників, зокрема, географічних, кліматичних, соціально-економічних. В свою чергу, земельні ресурси є обмеженим і важливим фактором для сталого розвитку, і їх використання стикається з численними викликами.

Загальна площа суші Землі становить 149 млн. км^2. Основними видами поверхні суші є рівнина (70% площі), гори (21%), льодовики та сніги (9% суходолу). Із загального складу суші на земельні ресурси, якими розпоряджається людства, припадає 134,3 млн. кв. км, що становить 26% її площі (табл. 2.1). Найінтенсивніше у сільськогосподарській діяльності використовуються земельні ресурси низин, насамперед, в дельтах великих річок.

Серед земельних ресурсів світу виділяють три групи:

– продуктивні землі, до яких відносять орні угіддя, сади і плантації, луки і пасовища, ліси і чагарники;

– малопродуктивні землі, до яких входять землі тундри і лісотундри, болота, пустелі;

– непродуктивні землі, до них відносять забудовані і порушені людиною землі, піски, яри, льодовики і засніжені землі.

Таблиця 2.1 – Земельний фонд планети

Категорія земель	Площа, млн.км^2	% площі суші
Льодовики	16,3	11
Полярні і висотні пустелі	5	3,3
Тундри і лісотундри	7	4,7
Болота за межами тундри	4	2,7
Озера, річки, водосховища	3,2	2,1
Незрошувані пустелі, скельні групи і прибережні піски	178,2	12,2
Ліси	40,3	27
Трав'янисто-чагарникові пасовища та природні луки	28,5	19
Землеробська площа	19	13
Землі промислового і міського призначення	3	2
Землі, схильні до ерозії, засолення, заболочування, інші	4,5	3
Суша в цілому	149	100

Джерело: [35, 36]

Землі, які задіяні у виробництві переважної більшості продовольства – рілля, сади і плантації, луки і пасовища – охоплюють близько 9% поверхні планети. На інших площах ліси і кущі, населені пункти, об'єкти промисловості та транспорту, болота, пустелі і т.д. З погляду сільського господарства вони є малопродуктивними або зовсім безплідними [37].

Якщо весь земельний фонд планети прийняти за 100%, то найбільша частка припадає на Азію та Африку (табл. 2.2). Найбільша частка пасовищ припадає на Австралію та Океанію.

Важливим показником земельного фонду території є частка орних земель. На Євразію припадає 59% світової ріллі, на Північну та Центральну Америку – 15%, на Африку – 15%, на Південну Америку – 8%, на Австралію – 3%. 80% світової ріллі знаходиться у посушливій зоні. Найбільша частка пасовищ зосереджена у країнах Африки та Азії.

Таблиця 2.2 – Використання земельних ресурсів по континентах

Континент	Площа, млн.км^2	Використання земель, % до загальної площі			
		рілля	пасовища	ліси та чагарники	інші землі
Європа	5,9	30,4	15,36	30,73	23,51
Азія	48,6	17,08	30,79	21,65	30,48
Африка	30,1	6,22	28,48	25,56	39,74
Північна Америка	22,3	11,58	15,76	38,04	34,62
Південна Америка	17,7	5,9	27,9	47,53	18,67
Австралія та Океанія	8,5	5,96	50,11	23,47	20,46

Джерело: [37, 38]

Відповідно до класифікації землекористування Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (FAO), загальна площа всіх країн світу приблизно порівну розподілена між сільським господарством (35 %), лісами (30 %) та іншими види використання (31 %), причому приблизно 3 % останніх складають міські території. Решта 3% займають внутрішні водойми, такі як озера, водосховища, річки та канали. З точки зору класифікації земельного покриву, вважається, що трохи більше половини (57 %) світової суші вкрито природною або напівприродною рослинністю, приблизно п’ята частина (18 %) покрита орними землями, і приблизно ж скільки (23 %) оголені землі, включаючи постійний сніг і лід. Існує лише обмежений антропогенний слід на природних і напівприродних землях, тому ці території особливо важливі для підтримки біорізноманіття та високоцінних екосистемних послуг у глобальному масштабі. Географічний розподіл усіх основних класів природного земельного покриву (форми рослинності, посушливий покрив, водно-болотні угіддя) і категорій землекористування (орні землі, забудовані території, втрата та збільшення лісів) показано в Додатку Г разом із основними кліматичними областями (екозонами) та особливостями глобального землекористування.

Сільськогосподарські землі у світі за площею становить приблизно 4,83 млрд. га, або 38 % усієї площі суші. Частка землі, яку країни світу використовують для сільського господарства, дуже різниться. Розподіл коливається від менш ніж десяти відсотків, наприклад, у Скандинавському регіоні, до майже 80 відсотків у деяких країнах (зокрема Великобританії, Уругваю, Південної Африки, Нігерії та Саудівської Аравії). Акцентуємо увагу на тому, що цей показник включає як землю, яка використовується для виробництва (орні землі), так і пасовища для випасу худоби. Це означає, що сільське господарство може займати велику частку земельної площі, навіть у посушливих і напівпосушливих регіонах, де екстенсивне землеробство неможливе. Варто зазначити, що розподіл земель для сільського господарства змінювався з часом у різних регіонах світу. Протягом останніх кількох десятиліть частка земель, яка використовується для сільського господарства, повільно зростала в більшості регіонів світу. Однак землекористування в Європі та Центральній Азії, зокрема в зоні Європейського Союзу і Північній Америці зменшується (Додаток Д).

Світовий показник забезпеченості сільськогосподарськими землями на душу населення становить – 0,23 га. У країнах світу цей показник має різні значення. Наприклад, в Австрії він становить – 2,45 га, в Канаді – 1,48 га, в Китаї, Бангладеш, Бельгії – 0,07 га, в Єгипті 0,05 га, в Японії – 0,03 га.

Основні напрямки використання сільськогосподарських угідь: орне землеробство (це земля, призначена для вирощування сільськогосподарських культур) і пасовища (до яких належать луки та пасовища, що використовуються для розведення худоби). У багатьох країнах землекористування для випасу худоби є домінуючим порівняно з землеробством. Площа посівних угідь зазвичай становить менше 20%. Однак є деякі помітні винятки, наприклад, країни Південної Азії та Європи відводять значну частку земель під ріллю. Індія, Бангладеш, Україна та Данія відводять значну частку своїх земель під посіви (Додаток Е).

Показники розораності земель в країнах світу наведено в табл.2.3.

Таблиця 2.3 – Рівень розораності земель в світі

Позиція	Країна	Площа ріллі % від загальної площі країни	Позиція	Країна	Площа ріллі % від загальної площі країни
1	Україна	56,1	6	Нідерланди	31
2	Молдова	53,7	7	Білорусь	27,9
3	Польща	36,5	8	Великобританія	25,8
4	Німеччина	34	9	США	16,9
5	Франція	33,5	10	Австрія	16,4

Джерело: [41]

На жаль, в Україні найвищий рівень розораності земель у порівнянні з іншими країнами світу, що, за даними Продовольчої і сільськогосподарської організації FAO, становить 56,1%. А показник розораності сільськогосподарських угідь ще вищий, і становить 78,2% (рис. 2.1). Для порівняння, у Польщі ці показники становлять 36,5% та 75,1%, у Німеччині 34% та 47,5%, в США 16,9% та 38,9% [42].

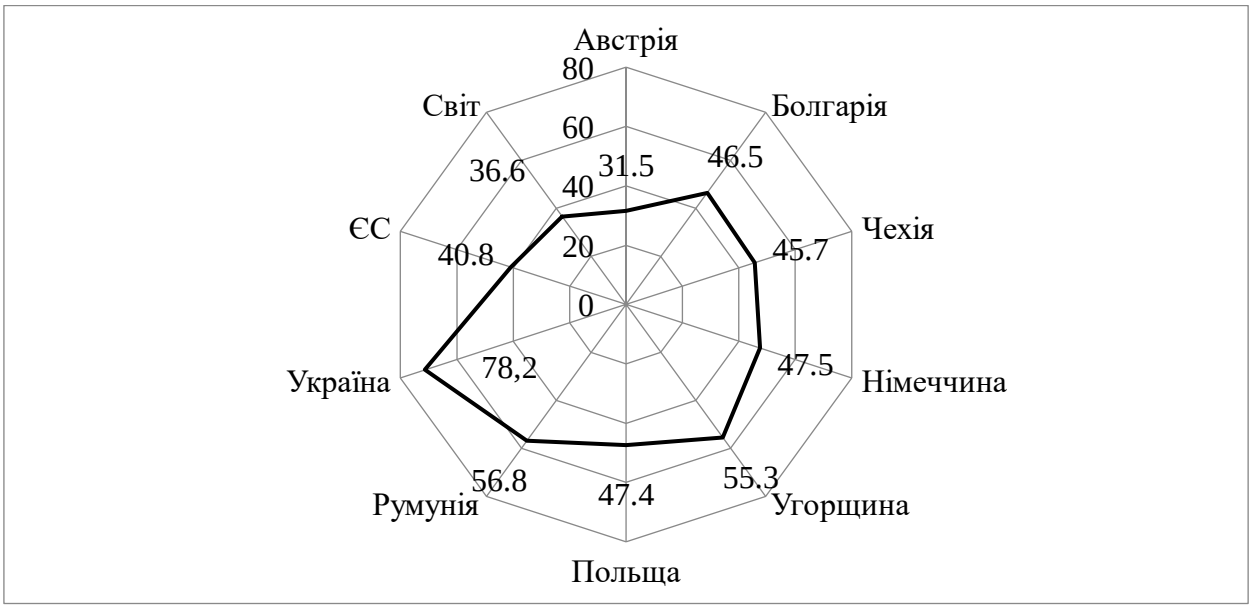

Рисунок 2.1 – Рівень розораності земель (сільськогосподарські угіддя у % до земель) України та окремих країн Європи

Джерело: розроблено автором на основі [42, 43].

Розораність земель має серйозні екологічні, економічні та соціальні наслідки (рис. 2.2).

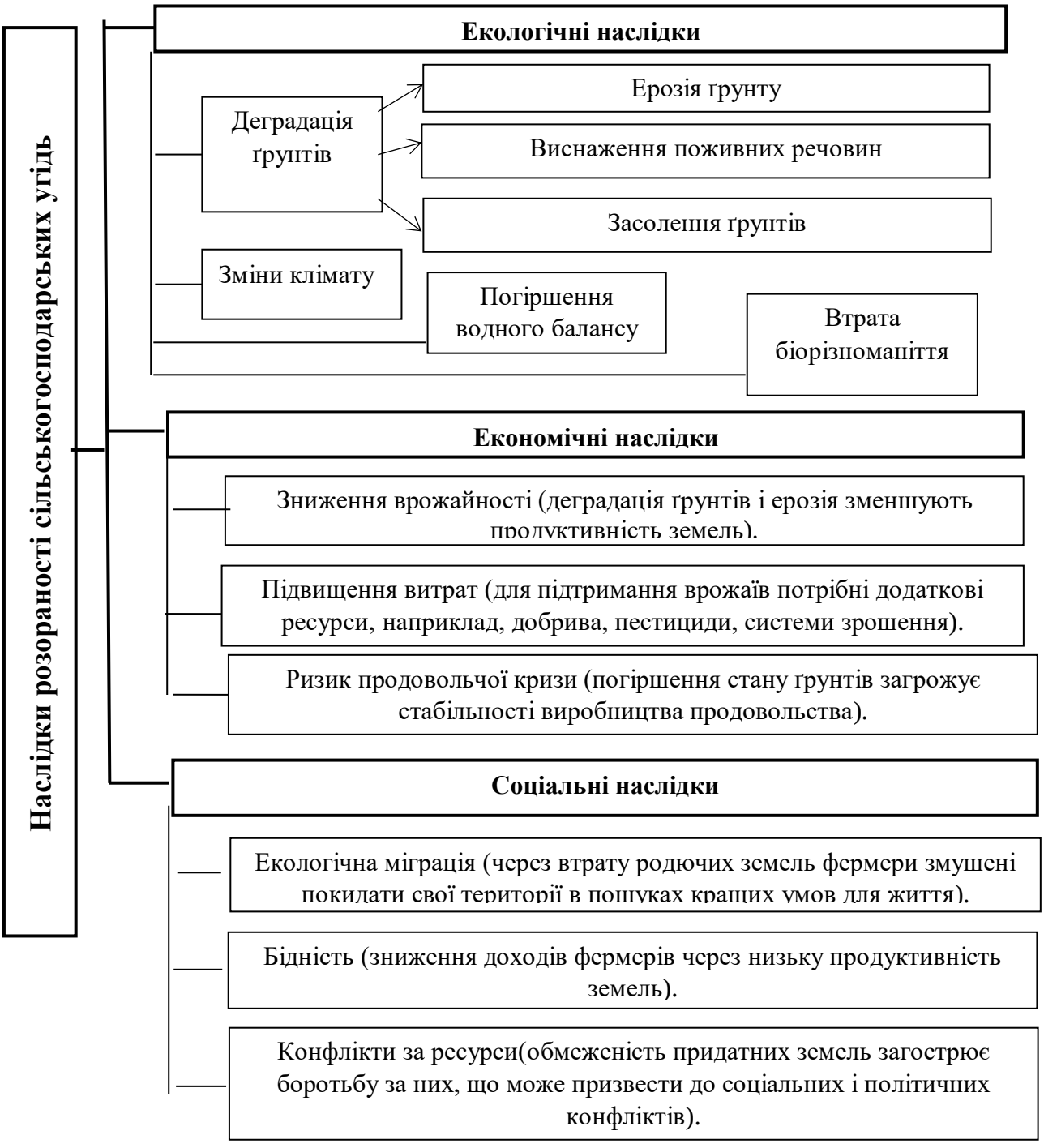

Рисунок 2.2 – Наслідки розораності сільськогосподарських угідь

Джерело: розроблено автором на основі [35, 37, 41].

Розораність сільськогосподарських угідь – це серйозний виклик для сталого розвитку, і його вирішення потребує комплексного підходу на рівні держав, громад і окремих фермерів. Найбільш поширеними рішення для зменшення наслідків розораності є:

– впровадження сівозмін, тобто вирощування різних культур на одному полі для відновлення поживних речовин;

– збереження земель, тобто використання природоохоронних практик, таких як мінімальний обробіток ґрунту;

– заліснення, що полягає в посадці дерев та відновленні природного рослинного покриву;

– зменшення використання хімікатів за рахунок переходу до органічного землеробства;

– зрошення та дренаж, тобто раціональне управління водними ресурсами для уникнення засолення ґрунтів.

Однією з головних екологічних проблем людства є деградація ґрунтового покрову та зменшення продуктивності земель. Внаслідок прискореної ерозії людство втратило вже майже 2 млрд. га продуктивних земель. Наразі вже 25% поверхні планети становлять деградовані ґрунти. Планета втрачає 24 млрд. тонн родючих чорноземів. Якщо так продовжуватиметься, то до 2050 року 95% займатимуть деградовані землі [42].

Деградацію земель спричиняють різні процеси. Тож, враховуючи причин появи, можна виокремити такі групи:

– біологічні причини. Зниження мікробної активності через руйнівні біохімічні процеси, передусім на незахищених полях, зменшує врожайність та робить землю менш придатною для обробітку сільськогосподарських культур;

– хімічні причини. Несприятливі зміни у хімічному складі ґрунту (внаслідок використання синтетичних добрив, пестицидів тощо) погіршують

харчування рослин. Через хімічну деградацію ґрунту зменшується кількість корисних мікробів та знижується вміст гумусу, а також змінюється pH;

– екологічні причини. На продуктивність землі насамперед впливає зміна клімату (підвищення температури, екстремальні погодні явища тощо). Вирубування лісів також сприяє екологічній деградації, викликаючи ерозію та порушуючи стабільність екосистем;

– фізичні причини. Родючий верхній шар ґрунту втрачається та виснажується внаслідок фізичного впливу: повеней, поверхневих стоків, зсуву, вітрів, бурь, інтенсивної обробки полів, використання важкої техніки тощо. Тривала фізична деградація ґрунтів погіршує склад та структура ґрунту, а отже, його родючість [42].

Ерозія – основна причина деградації ґрунту, коли продуктивність ґрунту знижується через втрату поживних речовин, водоутримуючої здатності та органіки. Деяка кількість ерозії ґрунту є природним процесом, але певні види діяльності людини, такі як будівництво, заготівля лісу та використання позашляхових транспортних засобів, призводять до ерозії бо видаляють природний рослинний покрив, що захищає ґрунт. Поширена сільськогосподарська практика надмірного випасу та залишення розораних полів голими протягом тривалого періоду також сприяють ерозії сільськогосподарських угідь. Найбільш вразливими до ерозії ґрунту ділянками є місця з тонкими органічними горизонтами та горбистими місцевостями (Додаток Є). Регіонами з дуже високим рівнем вразливості до ерозії водою є західне узбережжя Південної Америки, східна частина Сполучених Штатів Америки, регіони навколо Середземного моря, смуга через західну та центральну Африку, Корею та Японію, Північну Австралію та Нову Зеландію. А регіони з низькою вразливістю – північ Південної Америки, Демократична Республіка Конго, північна Індія та Непал.

До утворення пустель схильна площа в 4,5 млрд. га, де проживають майже 850 млн. чол. Пустелі дуже швидко розвиваються (до 5-7 млн. га за рік) у тропіках Африки, Азії і Америки та субтропіках Мексики. Ліси

зникають теж швидко, десь 6-20 млн. га за рік. Щорічні втрати родючих ґрунтів відбуваються на площі 6-7 млн. га. Площа земельних ресурсів, що припадають на одну людину, щорічно скорочується на 2%, а площа продуктивних угідь – на 6-7% (Додаток Ж).

Наразі біля 1,5% площі суші охоплені територіями, що не підпадають під господарське використання через нераціональне використання: регіони антропогенного карсту, покинуті не рекультивовані кар'єри, засолені і заболочені землі, рухомі піски і райони скидання промислово-побутових відходів. До категорії малопродуктивних земель, за даними Продовольчої і сільськогосподарської організації FAO, віднесено майже 2 млн. км^2 резервних для сільськогосподарського освоєння земель. В Азії таких земель близько 600 тис. км^2, в Африці – 700 тис. км^2, на Американському континенті – також близько 700 тис км^2. Освоєння цих земель потребує значних капіталовкладень.

Сьогодні відслідковується тенденція щодо змін земельних ресурсів світу, яка полягає в розширені міських і сільських територій та гірничо-промислово-транспортних комплексів за рахунок орних земель, які в свою чергу наступають на пасовищ, а площі останніх збільшують за рахунок лісів і пустель. Тож, спостерігаємо постійне зменшення площі лісів та зростання пустель.

Сучасний стан і тенденції використання земельних ресурсів у країнах світу відображають складну взаємодію економічних, екологічних, соціальних і технологічних факторів. Для певних регіонів притаманні характерні тенденції у різних регіонах, так у Європі зосереджуються на стійкому землекористуванні, відновлюваних джерелах енергії та захисті ґрунтів, в Азії спостерігається інтенсивний розвиток сільського господарства та урбанізація, Африка бореться з викликами опустелювання і розширює продуктивне землекористування, а в Північній Америці дбають про прогресивні технології землеробства і збереження природних ресурсів.

2.2. Земельні ресурси України: сучасні реалії

У попередньому пункті кваліфікаційної роботи з'ясовано, що використання земельних ресурсів залежить від політики країн, природних умов і глобальних викликів, таких як демографічний ріст і зміна клімату. Тож наступним завданням дослідження є аналіз соціально-економічної ефективності використання земельних ресурсів в Україні.

Земельний фонд України становить 60,4 млн. га і включає землі різного функціонального призначення, якісного стану та правового статусу (табл. 2.4).

Таблиця 2. 4 – Структура земельних ресурсів України

Види земельних ресурсів	млн. га	% до загальної площі
Сільськогосподарські угіддя	42,4	70,2
Орні землі	34,3	56,79
Сади, виноградники та інші багаторічні насадження	1,1	1,82
Сіножаті, пасовища й перелоги	7	11,59
Ліси та чагарники	10,1	16,72
Болота	0,8	1,32
Водойми	2,4	3,97
Піски і яри	0,5	0,83
Шляхи	1	1,66
Інші землі	3,2	5,3
Всього	60,4	100

Джерело: побудовано автором на основі [45, 46].

Структуру земельних ресурсів в розрізі природних регіонів України наведено в Додатку З.

Сільськогосподарські угіддя розташовуються на 2/3 території України. Їх загальна площа становить 42,4 млн. га або 70,2 % загальної площі земель, що свідчить про високий рівень освоєнності. За показником площі сільськогосподарських угідь в розрахунку на душу населення Україна посідає перше місце серед європейських країн (табл. 2.5). Україна є однією з провідних країн світу за якістю ґрунтів, що сприяє високому аграрному потенціалу, проте значна частина земель страждає від ерозії, засолення, забруднення, а також опустелювання в південних регіонах.

Таблиця 2.5 – Землекористування в європейських країнах та Україні

Найменування показника	Україна	Країни Європи	Країни ЄС
Площа земель, млн. га	60,4	1015,6	437,4
Площа чорноземів, млн. га	28	84	18
Площа сільськогосподарських угідь, млн. га	42,4	474,8	177,7
Площа орних земель, млн. га	34,3	277,8	115,7
Площа сільськогосподарських земель, сертифікованих як органічні, млн. гектарів	0,3	11,6	5,3
Зрошувальні землі, млн. га	0,5	20,8	11,1
Площа сільськогосподарських угідь на одного жителя, га/чол	0,71	0,63	0,44

Джерело: [47]

Територіально, високий рівень освоєння сільськогосподарських угідь спостерігався в Запорізькій (84,55%), Кіровоградській (84,55%), Миколаївській (83,53%), Дніпропетровській (80,89%), Одеській (79,83%) та Харківській (78,74%) областях. Найнижчий рівень фіксувався у Закарпатській (36,86%), Івано-Франківській (46,3%) та Рівненській (47,78%) областях (рис. 2.3).

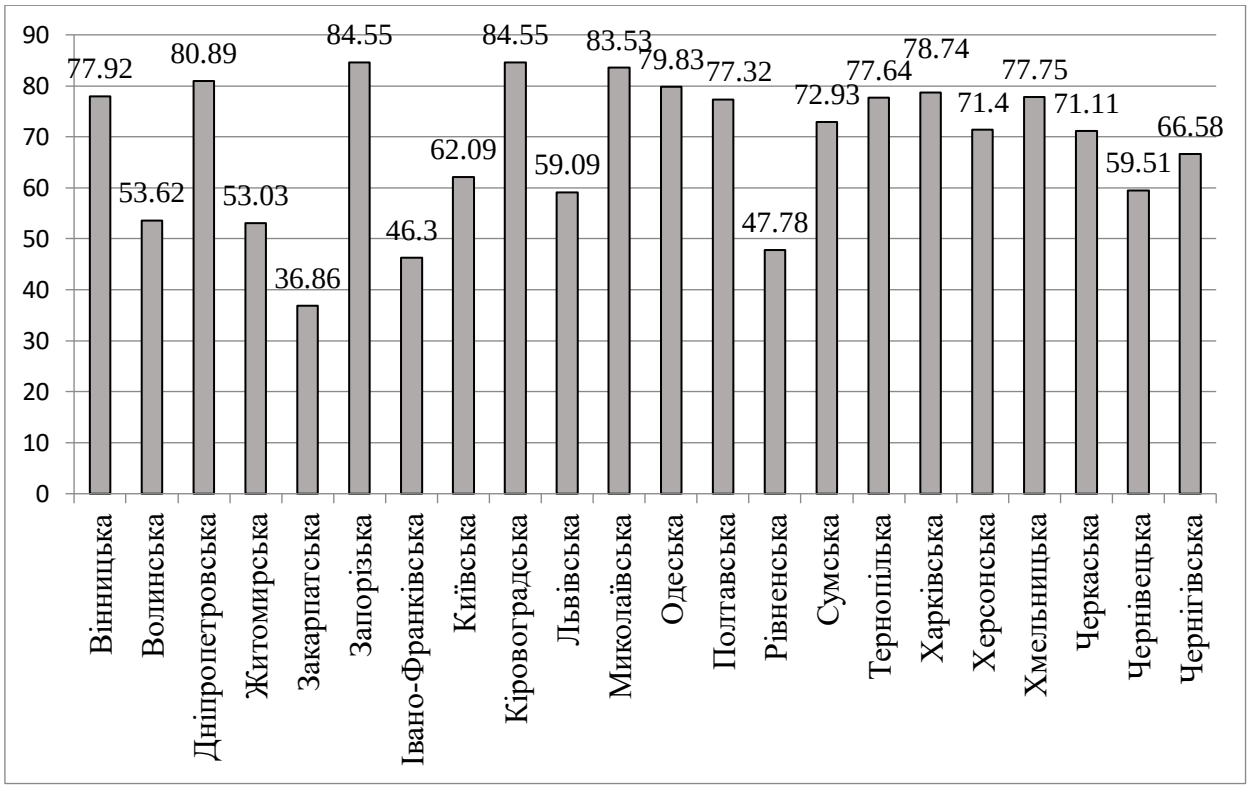

Рисунок 2.3 – Рівень освоєння земель сільськогосподарського призначення в Україні, %

Джерело: розроблено автором на основі [47].

Зазначимо, що розораність земель на рівні 60-80% вважається несприятливою, 25-60% – умовно сприятливою, менше 20% – сприятливою. Тож дані, наведені на рис 2.3 свідчать про високий рівень навантаження на сільськогосподарський ґрунтовий покрив, в результаті чого підвищуються загрози поширення ерозійних процесів та деградації земельного фонду країни.

Аналізуючи сучасний стан земельних ресурсів України варто вказати, що повномасштабна війна, спричинена російською агресією, внесла суттєві зміни у їх використання. Військове вторгнення росії в Україну, активні бойові дії, окупація частини територій обумовили неможливість ведення господарської діяльності.

Згідно з дослідженнями, які проводились Світовим Банком, Урядом України, Європейською Комісією, найбільша частка постраждалих від війни

територій – це Луганська (100%), Херсонська (95%), Чернігівська (80%), Запорізька (74%), Сумська (70%) та Донецька (64%) області (Додаток І). Загалом, 31,74% території України постраждало від окупації, бойових дій та мінування [48].

У 2022 році площа постраждалих сільськогосподарських угідь складала 10,5 млн. га, а площа угідь, які у цьому році могли використовуватись у сільгоспдіяльності, становила 32,9 млн. га, що на 26,04% менше порівняно із площею до початку повномасштабного вторгнення. У 2023 році загальна площа земельних ресурсів України за виключенням окупованих територій, зон ведення активних бойових дій, зон вздовж україно-російського кордону та інших територій, де неможливе ведення господарської діяльності, збільшилась на 13,58 % порівняно із 2022 р. до 46787,98 тис. га (рис. 2.4) [48].

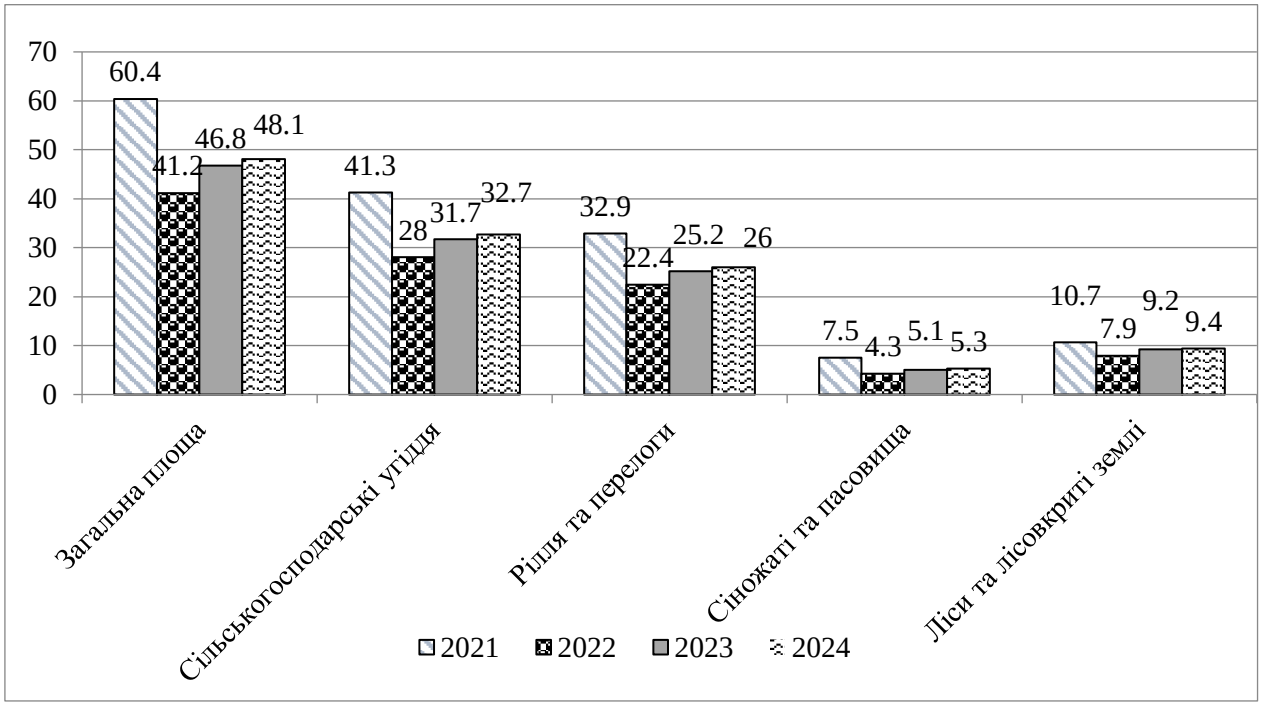

Рисунок 2.4 – Динаміка земельних ресурсів України у 2021–2024 рр.
Джерело: побудовано автором на основі [48].

Через повномасштабну війну Україна втратила до 20% своїх посівних площ, більше 5 млн га сільськогосподарських угідь забруднені. 26% території

країни перебувають під загрозою через міни та вибухонебезпечні залишки [51].

За оцінками FAO суттєвої деградації зазнали 33 % сільськогосподарських земель в Україні, що на 13 % більше у порівнянні з довоєнним періодом, а решта земель перебуває під її загрозою [49, 50].

Зафіксовано також понад 6,5 тис. випадків завданої екологічної шкоди, а загальні збитки вже перевищують 2,6 трлн грн [52]. Оцінюючи вплив на довкілля російсько-української війни зазначають, що сума збитків становить 62,9 млрд дол, з них: 27,9 млрд. дол – земельні ресурси, 17,7 млрд. дол – атмосферне повітря, 15,2 млрд. дол – території та об'єкти природно-заповідного фонду, 2,1 млрд. дол – водні ресурси [53]. Розподіл збитків по регіонам подано на рис. 2.5. Однак, для повноти оцінки потрібна деокупація й розмінування постраждалих територій.

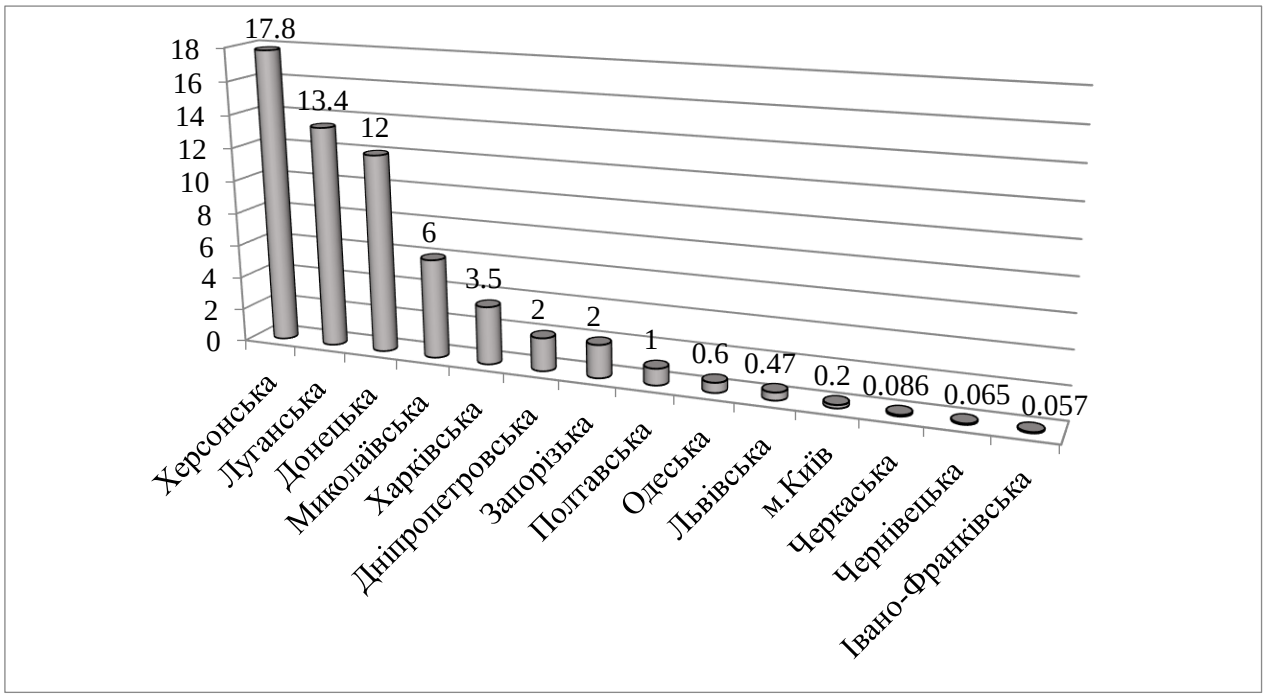

Рисунок 2.5 – Розподіл збитків від російсько-української війни по регіонам станом на 13.09.2024 р., млрд. дол.

Джерело: розроблено автором на основі [53].

Через негативний вплив війни на властивості земельних ресурсів науковці [54-56] виділяють декілька типів деградації ґрунтів. Зокрема, механічна деградація, коли в ґрунті утворюються вирви, потрапляють снаряди та уламки. Фізична, коли ущільнюється верхній шар ґрунту під впливом важкої техніки. Хімічна, коли втрачається органічний вуглець, поживні елементи, накопичуються важкі метали та нафтопродукти. І біологічна – загибель всього живого в ґрунті, через переущільнення ґрунту, теплових ударів, руйнування горизонтів ґрунту, вибухонебезпечні токсичні речовини.

Українську землю перетворили на жахливий полігон для випробування різного озброєння. В результаті знищується верхній родючий шар ґрунту, формування якого тривало століттями. Це при тому, що за останні 100 років вітчизняні ґрунти втратили близько 30 % гумусу [56]. Війна прискорює цей процес. Тож ще до російсько-української війни стан українських ґрунтів викликав занепокоєння: надмірна розораність, виснажлива експлуатація, забрудненість хімікатами. Проте війна поглибила екологічну проблему, особливо щодо забруднення земель. І на її подолання знадобляться десятиліття. Екологічний забруднення, викликане війною, матиме довгостроковий характер і вплине не тільки на навколишнє середовище, а й на економіку та генофонд країни.

Війна, що триває в Україні з 2014 року, а особливо з початку повномасштабного вторгнення в лютому 2022 року, має глибокий і багатогранний вплив на стан і використання земельних ресурсів (рис. 2.6). Тож узагальнимо основні аспекти цього впливу.

По-перше, деградація земель внаслідок бойових дій. Відбувається пошкодження ґрунтів через бойові дії, які призводять до фізичного руйнування земельного покриву внаслідок вибухів, будівництва укріплень та переміщення важкої техніки. Від вибухів боєприпасів, ракет і артилерійських снарядів відбувається хімічне забруднення ґрунтів важкими металами, нафтопродуктами та токсичними речовинами.

По-друге, забруднення від військової техніки. Масове переміщення військової техніки та її використання призводить до ущільнення ґрунтів, що ускладнює їх сільськогосподарське використання. Пролив нафтопродуктів і мастил погіршує родючість земель та ускладнює їх відновлення.

Рисунок 2.6 – Влив російсько-української війни на стан і використання земельних ресурсів України

Джерело: розроблено автором

По-третє, неможливість обробітку земель. Близько 30% території України потенційно забруднено мінами та вибухонебезпечними предметами, що робить обробіток земель небезпечним. Також значна частина земельних ресурсів на тимчасово окупованих територіях недоступна для ефективного використання. Як наслідок знижується аграрне виробництво, площа оброблюваних земель скоротилася приблизно на 25%.

По-четверте, знищення інфраструктури. Руйнування систем зрошення, особливо в південних областях (Херсонщина, Запоріжжя), ускладнює ведення сільського господарства в регіонах із посушливим кліматом. А

руйнування елеваторів, складських приміщень та транспортної інфраструктури знижує ефективність логістики аграрного сектора.

По-п’яте, вплив на природоохоронні території. Війна завдала шкоди багатьом заповідникам та національним паркам, зокрема в регіонах активних бойових дій (Донецька, Харківська області). Спостерігаємо руйнування екосистем через вирубку лісів, осушення боліт і зміну водного режиму.

По-шосте, соціально-економічні наслідки. Через мобілізацію, евакуацію населення та загибель людей скорочується робоча сила в сільському господарстві. Покинуті землі стають незатребуваними, що ускладнює їх повернення до обробітку після війни. Малий та середній бізнес у сфері аграрного виробництва зазнав значних збитків.

2.3 Еколого-економічні проблеми раціонального використання земельних ресурсів

Варто зазначити, що використання земельних ресурсів України на сучасному етапі, на жаль, не відповідає загальноприйнятим вимогам раціонального природокористування.

Порівняльна характеристика стану землекористування в Україні на фоні європейських країн наведена у таблиці 2.6.

Таблиця 2.6 – Узагальнені характеристики стану землекористування в Україні та країнах Європи (в т.ч., членів ЄС)

Показники	Країни / регіони			Україна до, %	
	Україна	Європа	ЄС	Європи	країн ЄС
Загальна площа земель, млн. га	60	1016	437	5,91	13,84
Площа чорноземів, млн. га	28	84	18	33,34	155,62
Площа сільськогосподарських угідь, млн. га	43	475	178	8,93	24,03
Площа ріллі, млн. га	33	278	116	11,69	28,14

Продовження табл. 2.6

Питома вага сільськогосподарських угідь в оренді, %	97,04	61,95	52,89	156,52	182,62
Зрошувальні території, млн. га	0,51	20,79	11,11	2,40	4,51
Площа органічних сільськогосподарських угідь (за сертифікатом), млн. га	0,32	11,60	5,31	2,59	5,82
Обсяги експорту зернових, млн. т.	35	130	39	26,82	90,38
Вартість інвестицій, тис. дол. США / га	1	4	5,5	25,00	18,20
Площа сільськогосподарських угідь в розрахунку на 1-го мешканця, га/чол.	0,71	0,63	0,44	116,72	175,00

Джерело: [47]

На основі проведеного аналізу сучасного стану використання земель у сільському господарстві можна зазначити, що Україна володіє земельно-ресурсним потенціалом, що здатен забезпечувати гідне життя її громадянам, перетворити АПК на конкурентоспроможний та високоефективний сектор економіки. Зокрема, за рівнем землезабезпеченості населення серед розвинених країн світу Україна посідає не останнє місце. Так, у Канаді на одного жителя припадає 1,75 гектарів ріллі, України – 0,66, США – 0,61, Болгарії – 0,56, Угорщини – 0,46, Польщі – 0,36, Іспанії – 0,33, Франції – 0,31, Швеції – 0,30, Греції – 0,25, Австрії – 0,17, Німеччини – 0,14, Італії – 0,14, Китаю – 0,11, Великобританії 0,10 гектара [57].

Проте, рівень використання сільськогосподарських угідь порівняно з країнами ЄС є значно нижчим. Науковці вважають, що сільськогосподарські території мають бути розораними не більше за 40%. Порівняємо: розораність території США – 19,8%, частка сільськогосподарських угідь – 45,6 % від території держави; розораність території Великобританії, Франції, ФРН – від 24,1 до 33,1%, Росії – 7,8%, Канади – 4,6% [58]. Для території України характерним є надзвичайно високий показник сільськогосподарської освоєнності (71,7%). А це значно вище екологічно обґрунтованих меж.

Так, Д.С.Добряком і Н.В.Кузінин установлено, що територія має значне перевантаження фактичної розораності (табл. 2.7).

Таблиця 2.7 – Індекс невідповідності сучасного використання ріллі України екологічно доцільному в розрізі природно-сільськогосподарських зон і провінцій [59]

Провінція	**Значення індексу невідповідності**	**Перевищення рівня допустимої розораності, %**
Зона Полісся		
Західна	1,28	28,0
Правобережна	1,20	20,0
Лівобережна	1,06	6,0
У середньому по зоні	1,17	17,0
Зона Лісостепу		
Західна	1,23	23,0
Правобережна	1,15	15,0
Лівобережна	1,08	8,0
У середньому по зоні	1,14	14,0
Зона Степу		
Придунайська	1,15	15,0
Правобережна	1,16	16,0
Лівобережна	1,21	21,0
У середньому по зоні	1,19	19,0
Зона Степова посушлива		
Придунайська	1,14	14,0
Правобережна	1,15	15,0
Лівобережна	1,12	12,0
Північно-Кримська	1,27	27,0
У середньому по зоні	1,16	16,0
Зона Сухостепова		
Присиваська	1,39	39,0
У середньому по зоні	1,39	39,0
Область Карпатська гірська		
Передкарпаття	1,18	18,0
Карпати	1,43	43,0
Закарпаття	1,04	4,0
У середньому по області	1,21	21,0

В середньому територія України має індекс екологічної невідповідності сучасного використання орних земель – 1,17. Значні відмінності показників цього індексу за природно-сільськогосподарськими зонами і особливо провінціями (табл. 2.6). Найвищий він у Сухостеповій зоні – 1,39. Це означає,

що 39% площі орних земель не відповідають основам екологічно доцільного сільськогосподарського землекористування. В основному це засолені й солонцюваті ґрунти, а також чорноземи на важких глинах.

У Карпатській гірській області такий індекс становить 1,20. У цій області виділяється провінція власне Карпати з індексом 1,43, що спричинено головним чином, наявністю змитих і скелетних ґрунтів. Як видно з табл. 2.6, індекс невідповідності має суттєві відмінності. Разом з тим у лівобережних провінціях Полісся і Лісостепу площа орних земель більше відповідає екологічно доцільній, а в провінції Закарпаття – ще адекватніша основам екологобезпечного використання площа орних земель.

В даний час до негативних тенденцій аграрного землекористування в Україні слід віднести зростання дефіциту гумусу та основних елементів живлення в ґрунтах (Додаток). Цей екологічний аспект сільськогосподарського землекористування обумовлюється насамперед недосконалістю структури посівних площ, яка зазнала значних змін у напрямі збільшення частки культур, що користуються підвищеним попитом на ринку.

Тож, в Україні спостерігається порушення екологічно допустимого співвідношення площ ріллі, природних кормових угідь, лісових насаджень, що звичайно має негативний вплив на стійкість агроландшафтів. посилилися ерозійні процеси Всього 8% земельних території України знаходиться у природному стані (болота, озера, гірські масиви, покриті та непокриті лісом). Так, площа еродованої ріллі за останні 25 років досягла 123,1 млн. га (тобто збільшилася на 33%), дефляційно небезпечної охопила 19,8 млн. га (що становить 55,2%), крім того спостерігається зменшення вмісту гумусу з 3,5 до 3,2%.

Щорічно площа еродованих земель зростає на 70–80 тис. га. Значну екологічну шкоду земельним ресурсам надають забруднення викидів промисловості, відходи транскордонного переносу, недосконале використання агрохімікатів в аграрному секторі.

Таке нераціональне використання земельних ресурсів призводить до того, що українські чорноземи втратили свої властивості, вивітрилися та вимилися водами, що погіршило якість земельних ресурсів України. Деградацію ґрунтів вважають однією із найважливіших виробничо-екологічних проблем. Якщо не розв'язати цю проблему, то неможливо забезпечити високий рівень еколого-економічної ефективності використання земель у майбутньому (табл. 2.8).

Таблиця 2.8 – Поширеність деградаційних процесів у ґрунтах України

Тип деградації земель	Площа земель підданих впливу, млн. га	% від загальної площі країни
Вітрова ерозія	13,3	22,0
Водна ерозія	19,4	32,1
Комплексна ерозія	2,1	3,4
Підкислення ґрунтів	10,7	17,7
Засолення ґрунтів	1,7	2,8
Осолонцювання ґрунтів	2,2	3,5
Зсуви	0,2	0,3
Забруднення ґрунтів	12,1	20,0
Підтоплення земель	7,2	12,0
Порушення земель	0,2	0,3

Джерело: [60]

Науковці [61] вважають, що складну ситуацію щодо ефективного ринково-орієнтованого та екологічно збалансованого розвитку сільськогосподарського землекористування спричинило:

– відсутність цільової програми розвитку земельних відносин на довгострокову перспективу;

– незавершеність інституційного середовища у сфері державної земельної політики та механізмів її реалізації щодо розвитку сільськогосподарського землекористування та урегульованості відносин власності;

– недооцінку змісту, складності, масштабів і специфіки земельних перетворень у ході аграрної і земельної реформ;

– безсистемність у вирішенні завдань земельної реформи на селі. Поряд із реформуванням відносин власності на землю та майно, запровадженням нових організаційно-правових форм господарювання не створено ефективної системи еколого-економічних відносин щодо територіальної організації землекористування сільськогосподарських підприємств та правових і землевпорядних механізмів регулювання орендних відносин;

– складна демографічна ситуація у більшості територіальних громад (старіння населення, знелюднення сільських територій);

– відсторонення місцевого самоврядування від вирішення питань у сфері земельних відносин;

– ігнорування проблеми ресурсно-комплексного підходу до розвитку сільських територій у процесі зміни форм власності на землю та господарювання, відсутність зваженої державної земельної політики щодо прогнозування, планування та механізмів регулювання розвитку сільськогосподарського землекористування сільських територій;

– наукові підходи до здійснення землеустрою через зонування земель за їх категоріями і типами землекористування, формування його режиму та інвестиційної привабливості;

– недооцінка важливості обліку кількості та якості земель, державної реєстрації природоохоронних та технологічних обмежень (обтяжень терміну оренди) у використанні земель, земельних сервітутів;

– відсутність виваженої державної політики щодо формування територій землекористування аграрних структур та регулювання обігу земельних ділянок і прав на них власників земельних часток (паїв);

– відсутність належного фінансування фундаментальної та прикладної землевпорядної науки.

Варто зазначити, що через нераціональне і безсистемне використання земельних ресурсів сільськогосподарського призначення та недотримання вимог з охорони грунтів відбувається не лише суттєве зниження їх природної

родючості, постійна деградація, різноманітне забруднення земельних площ, а й катастрофічне погіршення стану водозабезпечення і водорегулювання та руйнування самих екосистем. І як наслідок – погіршення життя і здоров'я людей. Так, в рейтингу найбільш актуальних екологічних проблем, що стоять сьогодні перед Україною на першому місці неякісна вода. 80% населення України використовує в своєму житті воду з поверхневих джерел, а екологічний стан цих вод з кожним роком погіршується.

Раціональне використання земельних ресурсів України є важливою складовою сталого розвитку країни. Однак існує низка проблем, які перешкоджають ефективному управлінню та використанню цих ресурсів. Основні проблеми можна представити в таблиці 2.9.

Таблиця 2.9 – Проблеми раціонального використання земельних ресурсів України

Проблема	Причини	Наслідки
Ерозія та деградація ґрунтів	інтенсивне землеробство, недотримання агротехнологій, вирубка лісів, відсутність заходів з відновлення ґрунтів.	зниження родючості земель, зменшення врожаїв, втрата біорізноманіття
Нераціональне використання земель сільськогосподарського призначення	надмірне розорювання земель, перевищення норм використання добрив і пестицидів, недостатній рівень інвестицій в агротехнології.	виснаження ґрунтів, порушення екологічного балансу.
Забруднення земель	промислові відходи, невпорядковані звалища, застосування токсичних речовин у сільському господарстві.	зниження якості земель, загроза для здоров'я населення, зменшення придатних земель для використання.
Несистемне містобудівне планування	хаотична забудова, переведення сільськогосподарських земель у категорію будівельних без достатнього	скорочення площі сільськогосподарських угідь, зниження продовольчої безпеки.

	обґрунтування.	
Корупція та недостатнє правове регулювання	непрозорість земельних аукціонів, порушення прав землевласників, складність в управлінні земельним кадастром.	втрата довіри до державних інституцій, нерівномірний доступ до земельних ресурсів.
Кліматичні зміни	посухи, ерозія ґрунтів через зливи, зміни у водному балансі.	скорочення продуктивності сільськогосподарських земель.
Військові дії та їх вплив на земельні ресурси	забруднення земель мінними вибухами, втрата контролю над частиною територій, деградація через воєнну діяльність.	тривале забруднення, втрата продуктивності земель.

Джерело: побудовано автором

Отже, раціональне управління земельними ресурсами є ключем до продовольчої безпеки, економічного зростання та екологічного балансу України.

Висновки 2 розділу

Проведений у другому розділі кваліфікаційної роботи аналіз використання земельних ресурсів світу та України свідчить про наявність значних викликів і проблем, які потребують комплексного підходу до вирішення. Земельні ресурси є основою для забезпечення продовольчої безпеки, економічного розвитку та екологічної стабільності, але їх нераціональне використання загрожує виснаженням природного потенціалу.

Аналіз використання земельних ресурсів світу дозволив виокремити, що глобальні тенденції включають деградацію ґрунтів, урбанізацію, вирубку лісів та кліматичні зміни, які впливають на сільське господарство та екосистеми. Багато країн стикаються з проблемами опустелювання,

зростанням непродуктивних земель і забрудненням. Значні зусилля спрямовані на впровадження сталого землекористування через міжнародні ініціативи, такі як Цілі сталого розвитку ООН, зокрема боротьбу з деградацією земель.

Аналіз використання земельних ресурсів в Україні дозволив виокремити, що основні проблеми включають ерозію ґрунтів, забруднення земель, нераціональне використання сільськогосподарських угідь та вплив військових дій на території. Хаотична забудова, корупція у земельних відносинах та недостатній рівень впровадження інновацій у землеробстві посилюють кризу землекористування. Незважаючи на значний аграрний потенціал, Україна ризикує втратити продуктивні землі через відсутність належного державного контролю та стратегічного підходу.

Отже, Україна володіє значним земельно-ресурсним потенціалом з великими масивами родючих земель та сприятливими природно-кліматичними умовами. Проте сучасне використання земель не можна вважати екологобезпечним, оскільки територія України характеризується надзвичайно високим показником сільськогосподарської освоєності, що значно перевищує екологічно обґрунтовані межі.

РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ РАЦІОНАЛЬНОГО ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ

3.1 Політика сталого управління земельними ресурсами: міжнародний і національний досвід

Стале управління земельними ресурсами є питанням, яке широко пропагується через різноманітні проекти землекористування у різних країнах і все більше пропагується на політичному та міжнародному рівнях, частково завдяки обширним науковим доказам його численних переваг і синергії з цілями сталого розвитку, такими як Конвенції Ріо та Цілі сталого розвитку.

Але деградацію земель вважають головною глобальною загрозою, а впровадження технологій і методів УУЗР часто обмежується меншістю інноваційних землекористувачів і практиків, іноді за підтримки зовнішніх дослідників і вчених.

Зростаючий попит на їжу, корми та біоенергію кидає виклик і без того скороченню земельної, водної та лісової бази. Для того, щоб задовольнити ці потреби в природних ресурсах і супутні виклики, важливим є стале управління землею, рибальством, лісами, тваринництвом і водними ресурсами, включаючи питання управління. Донедавна продуктивність сільського господарства збільшувалась, особливо в промислових регіонах світу - за допомогою науки та субсидій знизили світові ціни на сільськогосподарську продукцію, що дедалі важче фермерам із маргінальними земельними ділянками рентабельно працювати в межах існуючих параметрів. Однак поєднання високих цін на нафту, низьких урожаїв, спричинених несприятливою погодою в основних країнах-виробниках, таких як Австралія стрімко зростає попит на зерно для виробництва біопалива (етанол), і ринкові спекуляції об’єдналися і

підштовхнули ціни на товари до історичних максимумів. Така цінова тенденція є за прогнозами і продовжуватиметься в осяжному майбутньому, стимулюючи швидке розширення або інтенсифікацію сільськогосподарського землекористування або те й інше. Хороша практика землеустрою буде необхідною для підтримки високої продуктивності сільського господарства без деградації землі та пов'язаної з нею бази природних ресурсів та екосистемних послуг, необхідних для підтримки продуктивності землі.

Діяльність із землекористування – будь то зміна природних ландшафтів для використання людьми або зміни методів управління землі, де домінує людина, змінили значну частину поверхні планети. Вирубуючи тропічні ліси, ведучи натуральне сільське господарство, інтенсифікуючи сільськогосподарські угіддя виробництва чи розширюючи міські центри, люди змінюють ландшафти світу. Хоча практики землекористування відрізняються у всьому світі, їхній кінцевий результат, як правило, такий самий:

– виробляти їжу та клітковину;

– здобувати природні ресурси для безпосередніх потреб людини.

Стале управління земельними ресурсами – це заснована на знаннях процедура, яка допомагає інтегрувати управління землею, водою, біорізноманіттям і навколишнім середовищем (включно з зовнішніми вхідними та вихідними факторами) для задоволення зростаючих потреб у їжі та клітковині, підтримання екосистемних послуг і засобів для існування. УУЗР необхідний для задоволення потреб зростаючого населення.

Організація Об'єднаних Націй визначає стале управління земельними ресурсами (SLM) як «використання земельних ресурсів, включаючи ґрунти, воду, тварин і рослини, для виробництва товарів для задоволення мінливих потреб людини, одночасно забезпечуючи довгостроковий продуктивний потенціал цих ресурсів. та підтримання їх екологічних функцій» [62].

Неправильне управління землею може призвести до деградації земель і значного скорочення продуктивності та обслуговування.

Якщо говорити звичайним терміном, то стале управління земельними ресурсами передбачає такі дії:

– збереження та підвищення виробничих можливостей ріллі, лісових угідь та пасовищ (такі як височини, схилові території, рівнини та низини);

– підтримка продуктивних лісових масивів і потенційно комерційних і некомерційних лісових резервів;

– підтримання цілісності вододілів для водопостачання для потреб гідроенергетики та водоохоронних зон;

– підтримання здатності водоносних горизонтів обслуговувати потреби ферм та інша продуктивна діяльність.

Крім того, стале управління земельними ресурсами включає дії щодо зупинки деградації або, принаймні, для пом’якшення несприятливих наслідків раніше неправильного використання. Такі дії стають все більш важливими в височинах та вододілах, особливо тих, де тиск від резидентних популяцій важкий та де руйнівні наслідки деградації нагір’я відчуваються в набагато більш густонаселених районах.

На щастя, за останні десятиліття наукові досягнення і застосування вдосконалених знань і технологій землевпорядниками та деякими фермерами призвели до значного загального та душового збільшення продовольства, зниження цін на продовольство, а також звільнення нової землі, яка інакше була б необхідною для досягнення того самого рівня виробництва.

Принципи сталого управління земельними ресурсами:

– накопичення органічної речовини ґрунту та відповідної біологічної речовини активності до оптимального стійкого рівня для покращення вологості, інфільтрації та зберігання, постачання поживними речовинами та структури ґрунту за рахунок використання компосту, гною, сидератів, поверхнева мульчі, збагаченого пару, агролісомеліорації, покривними культурами та управління поживними залишками;

– інтегроване управління живленням рослин на місцевому рівні відповідно до економічно ефективних комбінацій органічних або неорганічних поживних речовин;

– краще управління культурами з використанням покращеного насіння відповідних сортів; поліпшення закладення врожаю на початок дощів (для підвищення захисту грунтового покриття, тим самим зменшуючи втрати води та ерозію ґрунту); ефективна боротьба з бур'янами; інтегрована боротьба зі шкідниками;

– краще управління дощовою водою для збільшення інфільтрації та зменшення стоку, щоб покращити вологість ґрунту та умови в зоні вкорінення, тим самим зменшуючи ризик стресу вологи під час посушливих періодів, одночасно зменшуючи ерозію;

– покращення глибини вкорінення та водопроникності ґрунту через руйнування спричинених культивацією ущільнених шарів ґрунту (мотикою або плугом) за допомогою методів консерваційного обробітку ґрунту (з використанням тракторних грунторозпушувачів, чизельних плугів, або посадкових ям за допомогою ручної мотики, подвійні скопані грядки або посадка глибоко вкорінених багаторічних культур, дерев і кущів);

– рекламація, якщо це доречно (тобто, якщо технічно є здійсненним і економічно ефективним), обробленої землі, яка має бути сильно деградованою такими процесами, як втрата верхнього шару ґрунту від листової ерозії, ущільнення ґрунту, підкислення або засолення [63].

Ці принципи сталого управління земельними ресурсами використовуються для визначення напрямів кредитування, є основою для інвестиційних нотаток та профілів інноваційної діяльності.

Стале управління землею має вирішальне значення для мінімізації деградації земель, відновлення деградованих територій та забезпечення оптимального використання земельних ресурсів на користь нинішніх і майбутніх поколінь. Його застосування взагалі потребує співпраці та партнерства на різних рівнях – землекористувачі, технічні експерти та

політики – щоб переконатися, що причини погіршення та заходи виправлення належним чином визначені, і що політика та нормативно-правове середовище дозволяє прийняти найбільш відповідні заходи управління [64].

Аналізуючи міжнародний досвід політики сталого управління земельними ресурсами можна виділити основні глобальні ініціативи, а саме;

– цілі сталого розвитку ООН (SDG): особливо ціль №15 – захист, відновлення та сприяння сталому використанню екосистем суші, боротьба з деградацією земель та опустелюванням;

– Конвенція ООН по боротьбі з опустелюванням (UNCCD) зосереджена на запобіганні деградації земель і збереженні родючості ґрунтів;

– Паризька угода закликає до адаптації землекористування до кліматичних змін.

Можна навести деякі регіональні приклади, так у Європейському Союзі прийнята Стратегія ґрунтів ЄС, спрямована на збереження родючості ґрунтів, моніторинг стану земель і запобігання деградації. У США впроваджені програми збереження ґрунтів (Conservation Reserve Program), які забезпечують відновлення деградованих земель через фінансові стимули для фермерів. У Китай діє проєкт «Зелена стіна Китаю» спрямований на боротьбу з опустелюванням через масштабне заліснення.

В деяких країнах застосовуються інноваційні підходи. Наприклад, в Австралії – інтеграція цифрових технологій для моніторингу земельних ресурсів, в Ізраїлі – використання передових методів зрошення та управління водними ресурсами для збереження родючості ґрунтів у посушливих регіонах.

Аналізуючи національний досвід політики сталого управління земельними ресурсами можна виділити певні аспекти (табл. 3.1).

Таблиця 3.1 – Аспекти сталого управління земельними ресурсами в Україні

Аспект	Характеристика
Сильні сторони	✓ Україна володіє значним потенціалом у вигляді чорноземів, які становлять близько 25% світових запасів. ✓ Законодавчі ініціативи, зокрема, Закон "Про обіг земель сільськогосподарського призначення" (2021), відкрили ринок землі та створили умови для ефективнішого її використання.
Проблеми	✓ Деградація земель через ерозію, надмірне розорювання та застосування хімікатів. ✓ Неефективне планування використання земель через відсутність інтегрованого земельного кадастру. ✓ Корупція у сфері земельних відносин, непрозорість аукціонів та управління державними землями.
Державні ініціативи	✓ Впровадження державного земельного кадастру. ✓ Реалізація програм з відновлення деградованих земель, зокрема, за підтримки міжнародних організацій. ✓ Активізація проєктів з відновлення лісів та збереження водних ресурсів для покращення стану ґрунтів.
Виклики війни	✓ Забруднення земель вибухонебезпечними речовинами, порушення сівозмін, деградація ґрунтів через військові дії. ✓ Втрата контролю над частиною земельних ресурсів, що ускладнює управління.

Джерело: складено автором

Порівняння міжнародного і національного досвіду дозволяє зазначити, що у міжнародній практиці широко застосовуються інструменти фінансового стимулювання та інноваційні технології, тоді як в Україні переважають традиційні методи управління. Крім того, міжнародні програми мають більше фінансування і зосереджені на запобіганні проблемам, тоді як в Україні акцент зроблено на вирішенні вже існуючих кризових ситуацій.

Тож для України важливо інтегрувати міжнародний досвіду, наприклад, розробити програми фінансового стимулювання для фермерів, які впроваджують сталий підхід до землекористування. Використовувати інноваційні технології (геоінформаційні системи, супутниковий моніторинг).

Також приділити увагу реформуванню управління земельними ресурсами через завершення формування єдиного земельного кадастру, забезпечення прозорості земельних аукціонів і зменшення корупційних ризиків.

І важливо не забути про екологічну адаптацію через впровадження заходів з боротьби з деградацією ґрунтів (заліснення, мінімізація хімічного навантаження), програми з відновлення земель, постраждалих від військових дій.

Україна може скористатися успішними міжнародними практиками, адаптуючи їх до власних умов, що дозволить забезпечити раціональне управління земельними ресурсами для майбутніх поколінь.

3.2 Модернізація механізмів розвитку земельних відносин

При проведенні земельної реформи акцентується увагана вирішенні проблем власності на землю, її перерозподілу між власниками та землекористувачами, а також формуванню нових форм землегосподарювання. В умовах воєнного стану, проблема формування сільського господарства має бути пов’язана не тільки з максимізацією урожаїв та прибутків, а перш за все, із забезпеченням раціонального та ощадливого землекористування, що має велике значення для держави.

Одним з напрямів формування та розбудови системи раціонального і збалансованого землекористування є модернізація механізмів розвитку земельних відносин, що полягає у визначенні адміністративно-правового, організаційного, фінансово-економічного та соціального механізмів з конкретним набором інструментів для підвищення екологічного, економічного та соціального ефекту в землересурсній сфері. Усі механізми розвитку земельних відносин тісно взаємопов’язані між собою, однак в цей

же час зберігають індивідуальне значення і мають кінцеву екологічну та соціальну мету, тобто є екологічно і соціально спрямованими відповідно до концепції сталого розвитку. Враховуючи особливості даних механізмів та їх місце в системі управління земельними ресурсами агросфери важливо створити структурно-функціональну схему еколого-економічного механізму управління земельними ресурсами, що базується на зворотних зв'язках і спрямовується на гармонізацію еколого-економічних інтересів багатоукладного землекористування (рис. 3.1).

Рисунок 3.1 – Схема еколого-економічного механізму управління земельними ресурсами у сільському господарстві

Джерело: побудовано автором на основі [65]

Як показує практика, реальним механізмом наведення порядку у використанні земель, впорядкуванні сільськогосподарських території та

регулюванні земельних відносин може бути тільки модернізація землеустрою, проведення реформ, в ході яких повинен забезпечуватись перехід до земельного ладу з новими формами господарювання, землеволодіння й землекористування.

Реформування землеустрою включає п’ять складових: інновації, інвестиції, інституції, інфраструктура, інтелект. Для запровадження ринкового обороту сільськогосподарських земель в Україні зводиться до цивільно-правових угод (купівля-продаж, дарування). Мета запровадження ринку земель – розподілити землі так, щоб їх можна було використовувати найбільш ефективно, щоб кожний громадянин держави мав позитивний соціальний результат для себе, максимально зберегти родючість ґрунтів та забезпечити землеустрій. Для того, щоб раціонально і обґрунтовано здійснити перерозподіл земель шляхом продажу, оренди чи інших трансакцій, використовувати їх ефективно і ощадливо потрібно спершу визначитись з їх сучасним використанням в умовах воєнного стану і використанням у майбутньому. За основу сучасного землеустрою має стати ландшафтна структуризація сільськогосподарських угідь з детальною характеристикою рельєфу, якості ґрунтів, мікрокліматичного режиму тощо. Даний підхід дає можливість раціонально використовувати кожну земельну ділянку, враховуючи її особливості, визначати структуру та обсяги відповідних інвестицій. І саме дотримання правил землеустрою щодо впорядкування земельних угідь дасть можливість розв’язати економічні, соціальні та екологічні питання при передачі земельної ділянки лише на основі обґрунтування раціонального та найефективнішого її використання. Це забезпечить найвищу дохідність від використання землі.

Також важливим у системі управління земельними ресурсами агросфери є державний земельний кадастр. Він формує механізм захисту прав землевласників і землекористувачів, сприяє наповнюваності коштами бюджету від платежів за використання земель та угод із земельними ділянками. На основі кадастрової бази потрібно створювати інформаційну

мережу, яка буде забезпечувати проведення єдиної державної земельної політики, оцінювання земель, формування податкової бази та визначення ставок орендної плати. Але поряд з кадастровим обліком повинні розвиватися механізми, які стимулюють розвиток галузей (кредитування, в тому числі іпотечне, субсидування, страхування) [66].

Важливим інструментом є моніторинг та контроль за ефективністю використання земельних ресурсів. Основною метою відповідних заходів є виявити зміни стану земель та їхньої якості внаслідок нераціонального використання; оцінити здійснені заходи з охорони земель, а також планувати їх відновлення; запобігти впливу негативних екологічних ситуацій на земельні ресурси та розроблення шляхів їх подолання й недопущення дій, які шкодять стану земель. Особливо гостро потреба в державному контролі за використанням земель сільськогосподарського призначення відчувається під час повномасштабного вторгнення, коли дуже великі території родючих земель окуповано ворогом.

Ще однією з складових еколого-економічного механізму управління земельними ресурсами є формування інфраструктури ринку земель сільськогосподарського призначення. На відміну від інших традиційних ринків економічних ресурсів, ринок сільськогосподарських земель має такі специфічні властивості, як просторова та інституційна обмеженість, екологічна та соціальна значимість. Якщо розглядати з позиції інституційного підходу ринок сільськогосподарських земель досліджується як механізм погодження інтересів учасників ринкової угоди щодо умов взаємодії, а також способів відчуження та привласнення земель.

Досить важливим є той факт, що існуючі механізми землекористування підпорядковуються домінуючій фіскальній ідеї, яка зорієнтована на пошук шляхів збільшення за рахунок рентних платежів різнорівневих бюджетів [67]. Вважаю, що фіскальне регулювання сільськогосподарського землекористування має бути стимулювальним щодо залучення інвестицій в охорону та відтворення земельних ресурсів агросфери.

Фінансове забезпечення повинне включати в себе принаймні два елементи: 1) створення фінансового середовища, в якому суб'єкт земельних відносин зможе здійснити нагромадження коштів для забезпечення умов ефективного господарювання на землі, раціонального використання та охорони земель; 2) забезпечення виконання державних програм розвитку земельних відносин. Екологічний аудит має стати невід'ємною частиною функціонування механізму управління землекористуванням.

Методика існуючого екологічного аудиту земельних ресурсів спрямована переважно на використання екологічного аудиту землекористування в промисловості, будівництві та житлово-комунальному господарстві. Методики, які можна використовувати для проведення екологічного аудиту сільськогосподарського землекористування, ґрунтуються на екологічних та агрономічних процедурах. Проте жодна з них не охоплює всього комплексу організаційно-економічних специфічних параметрів і характеристик сільськогосподарського землекористування в контексті сталого економічного розвитку. Тому одним із пріоритетних напрямів екологічного аудиту є формування інструментів стимулювання екологічно збалансованого використання земельних ресурсів агросфери.

Перелічені заходи модернізації механізмів земельних відносин дозволять вирішити важливі проблеми у економічному, екологічному та соціальному аспектах суспільних відносин щодо володіння, використання, охорони і відтворення земель в Україні, а саме:

1. Вдосконалити та привести у відповідність сучасним умовам нормативно-правову базу регулювання земельних відносин.

2. Провести загальну інвентаризацію території держави.

3. Підвищити рівень землевпорядного забезпечення проведення земельної реформи.

4. Автоматизувати та підвищити ефективність земельно-кадастрової системи.

5. Завершити процес посвідчення прав власності на земельні ділянки.

6. Встановити розмежування повноважень органів державної влади та органів місцевого самоврядування щодо управління земельними відносинами.

7. Врегулювати питань розмежування земель державної та комунальної власності та встановлення в натурі (на місцевості) меж таких територій.

8. Консолідація та недопущення подальшої парцеляції земель сільськогосподарського призначення, наданих для ведення товарного сільськогосподарського виробництва.

9. Вдосконалити методики оцінювання земель різного цільового призначення.

10. Вдосконалити науково-методичне забезпечення процесу капіталізації земельних ресурсів.

11. Вдосконалити механізм економічного стимулювання раціонального використання, охорони і відтворення земель незалежно від форм власності та цільового призначення.

12. Підвищити рівень активності суспільства у прийнятті рішень щодо використання, охорони і відтворення земельних ресурсів.

Вдосконалення відносин власності на основі запропонованого механізму насамперед призведе до позитивних зрушень в системі охорони та відтворення земельних ресурсів. З економічної точки зору підвищиться інвестиційна привабливість сільськогосподарського землекористування, а завдяки більш раціональному використанню природно-ресурсного потенціалу земель зросте ефективність виробництва.

В екологічній сфері також будуть створені гарантії техногенно-екологічної безпеки життєдіяльності людини, збереження та охорони довкілля. В соціальному аспекті громадянам, які проживають в сільській місцевості, гарантується права власності та поліпшення умов праці та життя, усунення регіональних відмінностей в умовах життєдіяльності.

Заходи щодо підвищення продуктивності використання земель та їх охорона дуже різноманітні, повинні здійснюватися в комплексі, як єдина система, взаємно доповнюючи один одного і посилюючи дію всіх інших.

Висновки до розділу 3

Проведене у третьому розділі кваліфікаційної роботи дослідження дозволяє зазначити, що раціональне використання земельних ресурсів є ключовою умовою забезпечення сталого розвитку та екологічної безпеки. Аналіз перспектив показує, що ефективне управління земельними ресурсами може бути досягнуто завдяки впровадженню інноваційних підходів, реформуванню законодавства та активному міжнародному співробітництву.

Раціональне використання земельних ресурсів дозволить зберегти родючість ґрунтів та забезпечити продовольчу безпеку, підвищити економічну ефективність сільськогосподарського виробництва, знизити негативний вплив на довкілля та сприяти збереженню біорізноманіття.

Впровадження запропонованих заходів є основою для забезпечення сталого розвитку України, підвищення її економічної конкурентоспроможності та збереження екологічного балансу для майбутніх поколінь.

ВИСНОВКИ

У даній роботі досліджено теоретичні та практичні основи соціально-економічних функцій земельних ресурсів. За результатами дослідження сформовано такі висновки.

1. Аналіз наукової економічної літератури дозволив обґрунтувати, що земля є найголовнішим багатством та найважливішою умовою існування людського суспільства, незамінним засобом задоволення його потреб: економічних, соціально-побутових, естетичних. Тобто земля виступає не лише природним ресурсом, а й матеріальною базою життя та діяльності людини..

2. Вивчення сутності функцій дозволило встановити, що соціальна функція земельних ресурсів має забезпечувати базові умови для життєдіяльності суспільства та задоволення соціальних, культурних і економічних потреб населення. Саме ця функція акцентує увагу на ролі землі як фундаментального ресурсу для створення комфортного середовища для проживання, соціального розвитку та реалізації суспільних цілей.

3. Проведене наукове дослідження показало, що землекористування варто розглядати у трьох блоках:

- економічному блоці (економічні потреби використання земельних ресурсів і ґрунтів, характер використання землі, ринок продуктів, розміщення виробництва, рівень інтенсифікації, розвиток інфраструктури тощо);

- соціальному блоці (соціальні інституції землекористування і землеволодіння, зокрема, господарський уклад, комплекс розпоряджень та обов'язків людини по відношенню до землі, земельний устрій, право власності на землю, сервітути, соціальна інфраструктура);

- екологічному блоці (природно-ресурсний потенціал, агроекологічні особливості використання ґрунтів, якість продукції, екологічний стан ґрунтів, екологічні обмеження)

4. У кваліфікаційній роботі проаналізовано використання земельних ресурсів світу та України. Проведений аналіз свідчить про наявність значних викликів і проблем, які потребують комплексного підходу до вирішення. Земельні ресурси є основою для забезпечення продовольчої безпеки, економічного розвитку та екологічної стабільності, але їх нераціональне використання загрожує виснаженням природного потенціалу.

5. Аналіз використання земельних ресурсів світу дозволив виокремити, що глобальні тенденції включають деградацію ґрунтів, урбанізацію, вирубку лісів та кліматичні зміни, які впливають на сільське господарство та екосистеми. Багато країн стикаються з проблемами опустелювання, зростанням непродуктивних земель і забрудненням. Значні зусилля спрямовані на впровадження сталого землекористування через міжнародні ініціативи, такі як Цілі сталого розвитку ООН, зокрема боротьбу з деградацією земель.

6. Аналіз використання земельних ресурсів в Україні дозволив виокремити, що основні проблеми включають ерозію ґрунтів, забруднення земель, нераціональне використання сільськогосподарських угідь та вплив військових дій на території. Хаотична забудова, корупція у земельних відносинах та недостатній рівень впровадження інновацій у землеробстві посилюють кризу землекористування. Незважаючи на значний аграрний потенціал, Україна ризикує втратити продуктивні землі через відсутність належного державного контролю та стратегічного підходу.

7. Встановлено, що Україна володіє значним земельно-ресурсним потенціалом з великими масивами родючих земель та сприятливими природно-кліматичними умовами. Проте сучасне використання земель не можна вважати екологобезпечним, оскільки територія України характеризується надзвичайно високим показником сільськогосподарської освоєності, що значно перевищує екологічно обґрунтовані межі.

8. Проведене дослідження дозволяє зазначити, що раціональне використання земельних ресурсів є ключовою умовою забезпечення сталого

розвитку та екологічної безпеки. Аналіз перспектив показує, що ефективне управління земельними ресурсами може бути досягнуто завдяки впровадженню інноваційних підходів, реформуванню законодавства та активному міжнародному співробітництву.

9. На основі проведеного аналізу встановлено, що раціональне використання земельних ресурсів дозволить зберегти родючість ґрунтів та забезпечити продовольчу безпеку, підвищити економічну ефективність сільськогосподарського виробництва, знизити негативний вплив на довкілля та сприяти збереженню біорізноманіття. Впровадження запропонованих заходів є основою для забезпечення сталого розвитку України, підвищення її економічної конкурентоспроможності та збереження екологічного балансу для майбутніх поколінь.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Закон України «Про охорону земель» № 962-IV від 19.06.2003 р. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/962-15

2. Паньків З.П. Земельні ресурси: навчальний посібник. Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. 272 с.

3. Третяк А.М., Дорош О.С. Управління земельними ресурсами. /За редакцією професора А. М. Третяка. Навчальний посібник. Вінниця: Нова Книга,. 2006. 306 с.

4. Шарий Г.І., Тимошевський В.В., Міщенко Р.А., Юрко І.А. Управління земельними ресурсами: навчальний посібник. Полтава: ПолтНТУ, 2019. 172 с.

5. Добряк Д С., Канаш О.П., Бабміндра Д.І., Розумний І.А. Класифікація сільськогосподарських земель як наукова передумова їх екологобезпечного використання. 2-ге вид., допов. Київ : Урожай, 2009. 464 с.

6. Борщевський П.П., Чернюк М.О., Заремба В.М., Коренюк П.І., Князьков О.П. Підвищення ефективності використання, відтворення і охорони земельних ресурсів регіону. Київ: Аграрна наука, 1998.

7. Будзяк В.М., Будзяк О.С. Проблеми раціонального використання водних ресурсів в галузях економіки України. Вісник національного університету водного господарства та природокористування: зб. наук. праць. Серія «Економіка»; у 3-х ч. Рівне: НУВГП. 2010. Вип. 3(51). Ч. 3. С. 28-35.

8. Гуменний М.І. Інтеграція експертно-аналітичних інструментів в менеджмент земельних та майнових ресурсів аграрних підприємств. Дис. на здобуття наук. ст. к.е.н. за спеціальністю 08.00.04 – економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності). Інститут тваринництва Національної академії аграрних наук України, Харків, 2024. 200 с.

9. Бінчаровська Т. А. Теоретичні підходи до тлумачення економічної сутності об’єктів земельних відносин: землі, земельних ресурсів та земельних ділянок. Ефективна економіка. № 10, 2017. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5823

10. Сергієнко С.С. Земельні ресурси: поняття, суть, значення. Причорноморські економічні студії. Випуск 37. 2019. С. 121-125.

11. Ігнацевич С.П. Сутність категорій «земля» та «земельні ресурси» у процесі формування збалансованого землекористування. Агросвіт. 2017. № 17. С. 49-52.

12. Крохтяк О.В. Еколого-економічна та соціальна характеристика функцій земельних ресурсів. Економіка і суспільство. Випуск № 3. 2016. С. 339-342.

13. Дядик Т. В., Погребняк Л. П. Земельні ресурси – основа виробничого потенціалу аграрних формувань Полтавщини. АГРОСВІТ. № 3, 2018. С. 41-45.

14. Олійник Т. Г. Економіка аграрного виробництва : курс лекцій. Миколаїв : МНАУ, 2019. 105 с.

15. Прибутки з гектарів. Якими будуть ціни на землю в Україні та скільки на цьому можна заробити. Agroreview - медіа для аграріїв. 24.05.2024. URL: https://agroreview.com/content/prybutky-z-gektariv-yakymy-budut-cziny-na-zemlyu-v-ukrayini-ta-skilky-na-czomu-mozhna-zarobyty/

16. Poltavets A. Environmental aspects of the use of land resources. Ukrainian Journal of Applied Economics and Technology. 2022. Volume 7. № 4, pp. 111-115. URL: http://ujae.org.ua/ekologichni-aspekty-vykorystannya-zemelnyh-resursiv/

17. Екологія землекористування : навч. посіб. / за заг. ред. Третяка А.М. Київ : Інститут екологічного управління та збалансованого природокористування, 2017. 178 с.

18. Rind D, Hudson R. Land Use[M]. Landon & New York: Methuen, 1980.

19. Anderson J R, Hardy E, Roach J T, et al. A Land use and Land Cover Classification System for Use with Remote Sensor Data[R]. Washington: US Geological Survey Professional Paper 964, 1976.

20. LiuY. The Research of Land Use Classification in Nanhai[D]. Guang-zhou: Sun Yat-sen University, 2005.

21. Wu C J, Guo H C. Land Use of China[M]. Beijing: Science Press, 1994.

22. Land Classifications: Understanding the Different Types and Their Impact on Agriculture. Farmonaut. September 23, 2024. URL: https://farmonaut.com/remote-sensing/land-classifications-understanding-the-different-types-and-their-impact-on-agriculture/

23. Земельний кодекс України від 25.10.2001 № 2768-III. URL: https://ips.ligazakon.net/document/T012768?an=1331

24. Дугієнко Н. О., Овчаренко І. О. Теоретичні засади раціонального сільськогосподарського землекористування. Глобальні та національні проблеми економіки. Випуск 21. 2018. С. 510-516. URL: http://global-national.in.ua/issue-21-2018/29-vipusk-21-lyutij-2018-r/3810-dugienko-n-o-ovcharenko-i-o-teoretichni-zasadi-ratsionalnogo-silskogospodarskogo-zemlekoristuvannya

25. Коленда Н. В., Коленда О. В. Основні принципи державного регулювання розвитку АПК. Актуальні проблеми розвитку регіональних АПК. Відп. ред. Т. В. Божидарнік. Луцьк, 2011. 130 с.

26. Калина Т., Шушулков С., Арзуманян Т. Земельно-ресурсний потенціал і його роль у сталому розвитку регіону. Bulletin of Sumy National Agrarian University, 4 (82), 2019. С. 78-82. URL: https://doi.org/10.32845/bsnau.2019.4.15

27. Мартинюк М. П., Дивнич О. Д. Організаційно-економічне забезпечення інноваційної системи управління земельно-ресурсним потенціалом аграрних підприємств. Агросвіт. 2024. № 9. URL: https://www.nayka.com.ua/index.php/agrosvit/article/view/3623/3658

28. Данилишин Б. М., Дорогунцов С. І., Міщенко В. С. Природно-ресурсний потенціал сталого розвитку України. Київ : ЗАТ «ШЧ ЛАВА», 1999. 86 с.

29. Альбещенко О. С. Теоретичні аспекти і особливості земельно-ресурсного потенціалу аграрного сектора. Агросвіт. 2012. № 19. С. 38-42.

30. Чумаченко О. Поняття земельно-ресурсного потенціалу у економіці природокористування. Формування ринкових відносин в Україні. №6, 2022. С.59-68. URL: https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/1568077

30. Альбещенко О. С. Регулювання процесів формування і використання земельно-ресурсного потенціалу сільських територій України. Дис. к.е.н. 08.00.03.економіка та управління національним господарством. Миколаїв, 2016. 251 с.

31. Качан Є. П. Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка : навч. посіб. Київ, Юридична книга, 2005. 704 с.

32. Ахмедов Б. М. Земельно-ресурсний потенціал Волинської області та основні напрямки підвищення ефективності його використання. Дис. на здобуття наук. ступ. доктора філософії 103 Науки про Землю. Волинський національний університет імені Лесі Українки МОН України. Луцьк, 2021. 173с.

33. Лебеденко О. В. Критерії та показники оцінки ефективності використання сільськогосподарських земель. Агросвіт. № 21. 2011. С. 10-12.

34. Коренюк П., Чмуленко Н. Методика оцінки ефективності використання та відтворення продуктивних угідь сільськогосподарських підприємств економіка природокористування. Економіст. № 1. 2012. С. 47–50.

35. Клименко М.О., Борисюк Б.В., Колесник Т.М. Збалансоване використання земельних ресурсів : навч. посібник. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2014. 552 с.

36. The emerging global crisis of land use. Chathamhouse. 23 february 2024. URL: https://www.chathamhouse.org/2023/11/emerging-global-crisis-land-use/02-state-worlds-land-resources

37. Третяк А.М., Третяк В.М., Прядка Т.М., Трофименко П.І., Трофименко Н.В Земельні ресурси та їх використання: навч. пос. / за заг. ред. А.М. Третяка. Біла Церква: «ТОВ «Білоцерківдрук», 2022. 304 с.

38. Hansen M. C. Global land use extent and dispersion within natural land cover using Landsat data, Environmental Research Letters, 17(3), 2022. URL: https://doi.org/10.1088/1748-9326/ac46ec and https://glad.umd.edu/dataset/global-land-cover-land-use-v1.

39. HYDE– with minor processing by Our World in Data. «Land use: Agriculture». PBL Netherlands Environmental Assessment Agency, «History Database of the Global Environment 3.3». 2023 URL: https://ourworldindata.org/land-use

40. Визначено рейтинг країн-лідерів за рівнем розораності земель в світі. Superagronom. 2019. URL: https://superagronom.com/news/6385-viznacheno-reyting-krayin-lideriv-za-rivnem-rozoranosti-zemel-v-sviti

41. Україна має найвищий відсоток розораності земель в світі. Інформаційне агентство «AgroNews.ua». URL: https://agronews.ua/news/ukrayina-maye-najvyshhyj-vidsotok-rozoranosti-zemel-v-sviti/

42. Когут П. Деградація грунту: причини, наслідки та методи боротьби. EOS Data Analytics. 02.02.2024. URL: https://eos.com/uk/blog/dehradatsiia-gruntiv/

43. Офіційний веб-сайт The World Bank Data. URL: https://data.worldbank.org.

44. Деградація ґрунту. Libretexts. URL: http://surl.li/amcyxl

45. Толмачова А. В. Державний земельний кадастр : конспект лекцій. Одеса : ОДЕКУ, 2023. 138 с.

46. Державна служба України з питань геодезії, картографії та кадастру. URL: https://land.gov.ua/

47. Bashlai S. Transformation of tools of environmental economy to stimulate rational land use. European Science, 3(sge10-03). 2022. 8–27. URL: https://doi.org/10.30890/2709-2313.2022-10-03-018

48. Николюк О., Пивовар П., Назаркіна Р., Стольнікович Г., Богонос М.. Динаміка земельного фонду: як змінилися земельні ресурси України після 24 лютого 2022 року. Центр досліджень продовольства та землекористування. 2023. Київ : Київська школа економіки. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2024/03/Agroviglyad_2_ukr.pdf

49. Продовольча та екологічна безпека в умовах війни та повоєнної відбудови: виклики для України та світу: мат. Міжн. наук.-практ. конф., секція 2: Післявоєнне відновлення рослинних ресурсів та екологічна безпека країни (м. Київ, 25 трав. 2023 р.). Київ, 2023. С. 649.

50. Note on the impact of the war on food security in Ukraine 20 July 2022. URL: https://www.fao.org/3/cc1025en/cc1025en.pdf

51. Екологічні наслідки війни Росії проти України: якими мають бути наші дії. Економічна правда. 9.10.2024. URL: https://www.epravda.com.ua/publications/2024/10/9/720186/

52. Російсько-українська війна: вплив на довкілля. Сайт Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України. 2024. URL: https://mepr.gov.ua/rosijsko-ukrayinska-vijna-vplyv-na-dovkillya-u-kyyevi-predstavyly-druge-vydannya-doslidzhennya-pro-ekologichni-naslidky-vijny/

53. Загальна шкода довкіллю, завдана війною, складає $63 млрд. Хмарочос. 2024. URL: https://hmarochos.kiev.ua/2024/11/22/zagalna-shkoda-dovkillyu-zavdanogo-vijnoyu-skladaye-majzhe-63-milyardy/

54. Корсун С. Як постраждали українські ґрунти за повномасштабну війну і чи можна щось зробити для відновлення. Українська правда. 16.11.2024. URL: https://www.pravda.com.ua/columns/2024/11/16/7484672/

55. Polukarov, Yu., Kachynska, N., Polukarov, O., Zemlyanska, O., & Mitiuk, L. Impact of the full-scalewar in Ukraine on the environment: Environmental damage assessment. Law. Human. Environment, 15(1), 2024. P. 85-100. URL: doi: 10.31548/law/1.2024.85.

56. Євпак І. Вплив воєнних дій на ґрунт. 20 січня 2023 р. URL: https://nubip.edu.ua/node/121607

57. Економіка зарубіжних країн: навч. посібник. Видання 4-е, перероб. та доп. Київ: «Центр учбової літератури», 2013. 292 с.

58. Гордієнко В. П. Еколого-економічна оцінка сільськогосподарських земель та проблеми їх використання. Економіка АПК. №3. 2009. С. 26-30.

59. Добряк Д.С., Кузін Н.В. Еколого-економічне оцінювання процесів, що спричинюють деградацію земельних ресурсів. Збалансоване природокористування. 2016. № 2. С. 105-112.

60. Земельний багаж. URL: https://agropolit.com/blog/234-ostanniy-geroy-vcheni-naan-prosyat-petra-poroshenka-zahistiti-zemlyu

61. Сидоренко І. Проблеми раціонального використання земель сільськогосподарського призначення. Проблеми і перспективи економіки та управління. № 2 (6). 2016. С. 168-172.

62. Стале управління земельними ресурсами. URL: https://www.fao.org/land-water/land/sustainable-land-management/en/

63. Sustainable Land Management Sourcebook. The International Bank for Reconstruction and Development. 2008. 196 p.

64. Sustainable Land Management. URL: https://www.un.org/esa/sustdev/csd/csd16/documents/fao_factsheet/land.pdf

65. Богатирчук-Кривко С.К. Удосконалення еколого-економічного механізму управління земельними ресурсами в сільському господарстві. Збалансоване природокористування. 2016. №1. С. 120-127.

66. Кваша С.М. Земельні відносини в контексті моделей розвитку сільського господарства України. Економіка АПК. 2009. №3. С. 54-58.

67. Паленичак О.В. Раціональне землекористування в умовах збалансованого розвитку агропромислового виробництва. Економіка АПК. 2012. № 2. С. 32-37.

Додаток А

Рисунок А.1 – Загальна класифікація земельних ресурсів фасетним методом за різними ознаками

Додаток Б

Таблиця Б. 1 – Категорії земель України за основним цільовим призначенням

	Категорія	**Характеристика**
1	Землі сільськогосподарського призначення	Землями сільськогосподарського призначення визнаються землі, надані для виробництва сільськогосподарської продукції, здійснення сільськогосподарської науково-дослідної та навчальної діяльності, розміщення відповідної виробничої інфраструктури, у тому числі інфраструктури оптових ринків сільськогосподарської продукції, або призначені для цих цілей. Сільськогосподарські угіддя, несільськогосподарські угіддя
2	Землі житлової та громадської забудови	До земель житлової та громадської забудови належать земельні ділянки, які використовуються для розміщення житлової забудови, громадських будівель і споруд, інших об'єктів загального користування.
3	Землі природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення	Землі природно-заповідного фонду - це ділянки суші і водного простору з природними комплексами та об'єктами, що мають особливу природоохоронну, екологічну, наукову, естетичну, рекреаційну та іншу цінність, яким відповідно до закону надано статус територій та об'єктів природно-заповідного фонду. До земель іншого природоохоронного призначення належать земельні ділянки, в межах яких є природні об'єкти, що мають особливу наукову цінність.
4	Землі оздоровчого призначення	До земель оздоровчого призначення належать землі, що мають природні лікувальні властивості, які використовуються або можуть використовуватися для профілактики захворювань і лікування людей.
5	Землі рекреаційного призначення	До земель рекреаційного призначення належать землі, які використовуються для організації відпочинку населення, туризму та проведення спортивних заходів.
6	Землі історико-культурного призначення	До земель історико-культурного призначення належать земельні ділянки, призначені для збереження та обслуговування пам'яток культурної спадщини, їх комплексів (ансамблів), історико-культурних заповідників, історико-культурних заповідних територій, охоронюваних археологічних територій, музеїв просто неба, меморіальних музеїв-садиб.
7	Землі лісогосподарського призначення	До земель лісогосподарського призначення належать землі, вкриті лісовою рослинністю, а також не вкриті лісовою рослинністю, нелісові землі, які надані та використовуються для потреб лісового господарства.

Продовження додатку Б

8	Землі водного фонду	До земель водного фонду належать землі, зайняті: а) морями, річками, озерами, водосховищами, іншими водними об'єктами, болотами, а також островами, не зайнятими лісами; б) прибережними захисними смугами вздовж морів, річок та навколо водойм, крім земель, зайнятих лісами; в) гідротехнічними, іншими водогосподарськими спорудами та каналами, а також землі, виділені під смуги відведення для них; г) береговими смугами водних шляхів; ґ) штучно створеними земельними ділянками в межах акваторій морських портів.
9	Землі промисловості, транспорту, електронних комунікацій, енергетики, оборони та іншого призначення	До земель промисловості належать землі, надані для розміщення та експлуатації основних, підсобних і допоміжних будівель та споруд промислових, гірничодобувних, транспортних та інших підприємств, їх під'їзних шляхів, інженерних мереж, адміністративно-побутових будівель, інших споруд. До земель транспорту належать землі, надані підприємствам, установам та організаціям залізничного, автомобільного транспорту і дорожнього господарства, морського, річкового, авіаційного, трубопровідного транспорту та міського електротранспорту для виконання покладених на них завдань щодо експлуатації, ремонту і розвитку об'єктів транспорту. До земель електронних комунікацій належать земельні ділянки, що надаються у порядку, встановленому цим Кодексом, у власність або користування фізичним особам - підприємцям та юридичним особам для розташування інфраструктури електронних комунікаційних мереж. Землями енергетичної системи визнаються землі, надані під електрогенеруючі об'єкти (атомні, теплові, гідроелектростанції, електростанції з використанням енергії вітру і сонця та інших джерел), під об'єкти транспортування електроенергії до користувача, крім визначених законом випадків розміщення таких об'єктів на землях іншого цільового призначення. Землями оборони визнаються земельні ділянки, призначені для забезпечення діяльності Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, Міністерства оборони України, розвідувальних органів України, Державної прикордонної служби України, Служби безпеки України, Міністерства внутрішніх справ України, Національної поліції України, а також для розміщення військових частин, військових навчальних закладів, підприємств, установ та організацій, що перебувають у сфері управління зазначених органів та/або входять до структури Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань.

Джерело:[23]

Додаток В

Таблиця В.1 – Порівняльна характеристика аспектів сталого розвитку (економічного, екологічного, соціального), що відображені у різних категоріях земельних ресурсів

Категорія	Економічний	Екологічний	Соціальний
Землі житлової та громадської забудови	Просторовий базис. Товар. Об'єкт приватного та комунального права. Об'єкт економічної безпеки. Об'єкт земельного кадастру	Природний ресурс (Покращення ландшафтного різноманіття). Об'єкт екологічної безпеки	Місце прикладення праці Місце проживання Об'єкт володіння
Землі сільськогосподарського призначення	Засіб виробництва Об'єкт права Об'єкт економічної безпеки Об'єкт земельного кадастру Просторовий базис	Природний ресурс (Покращення вмісту гумусу внаслідок переробки решток органічної маси. Забезпечення фотосинтезу (поглинання рослинами вуглекислого газу, та виділення кисню). Фільтрація дощових вод. Покращення мікрофлори, внаслідок боротьби з грибковими хворобами та шкідниками). Об'єкт екологічної безпеки	Об'єкт продовольчої безпеки Місце прикладення праці Об'єкт володіння
Землі природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення	Просторовий базис. Об'єкт державного права. Об'єкт економічної безпеки (організація екскурсій, туризму, виведення нових сортів рослин та видів тварин). Об'єкт земельного кадастру	Природний ресурс (Збереження флори і фауни). Об'єкт екологічної безпеки	Місце відпочинку Місце задоволення естетичних потреб
Землі оздоровчого призначення	Просторовий базис. Об'єкт земельного кадастру. Об'єкт державного права. Об'єкт економічної безпеки (послуги для оздоровлення, збільшує ВВП)	Природний ресурс (Покращення стану здоров'я людини). Об'єкт екологічної безпеки	Задоволення потреб в охороні здоров'я Організація робочих місць для обслуговуючого персоналу

Продовження додатку В

Землі рекреаційного призначення	Просторовий базис Об'єкт земельного кадастру. Об'єкт права. Об'єкт економічної безпеки (надання послуг для відпочинку, збільшує ВВП)	Природний ресурс (Збільшення флори і фауни). Об'єкт екологічної безпеки	Місце відпочинку Місце задоволення естетичних потреб Об'єкт володіння
Землі історико-культурного призначення	Просторовий базис. Об'єкт земельного кадастру. Об'єкт права. Об'єкт економічної безпеки (організація екскурсій, туризму, виставкової діяльності)	Природний ресурс (Відновлення та підтримання первісного стану). Об'єкт екологічної безпеки	Місце відпочинку. Місце задоволення естетичних потреб. Організація робочих місць для обслуговуючого персоналу.
Землі лісогосподарського призначення	Засіб виробництва Об'єкт права Об'єкт економічної безпеки Об'єкт земельного кадастру Просторовий базис	Природний ресурс (Збільшення флори і фауни. Очищення і покращення хімічного стану повітря. Підтримання стану ґрунту. Фільтрація дощових вод. Укріплення берегових смуг водойм. Створення захисних лісосмуг. Призупинення вивітрювання ґрунтів). Об'єкт екологічної безпеки	Об'єкт продовольчої безпеки Місце відпочинку Місце прикладення праці Об'єкт володіння
Землі водного фонду	Засіб виробництва (в промисловості та побуті) Просторовий базис. Об'єкт земельного кадастру. Об'єкт державного права. Об'єкт економічної безпеки (рибо виробництво, транспортне забезпечення)	Природний ресурс (Забезпечення кругообігу води. Підтримка мікроклімату. Забезпечення водного режиму ґрунтів прилеглих територій. Забезпечення умов життєдіяльності рослинного і тваринного світу). Об'єкт екологічної безпеки	Об'єкт продовольчої безпеки Місце відпочинку Місце прикладення праці Об'єкт володіння
Землі промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення	Просторовий базис. Товар. Об'єкт права Об'єкт економічної безпеки (виробництво товарів, робіт (послуг) збільшує ВВП) Об'єкт земельного кадастру	Місце залягання корисних копалин та сировини. Рекультивація відпрацьованих земель. Застосування безвідходних технологій і переробка вторинної сировини Об'єкт екологічної безпеки.	Місце прикладення праці Інженерна облаштованість території Об'єкт володіння

Джерело:[25]

Додаток Г

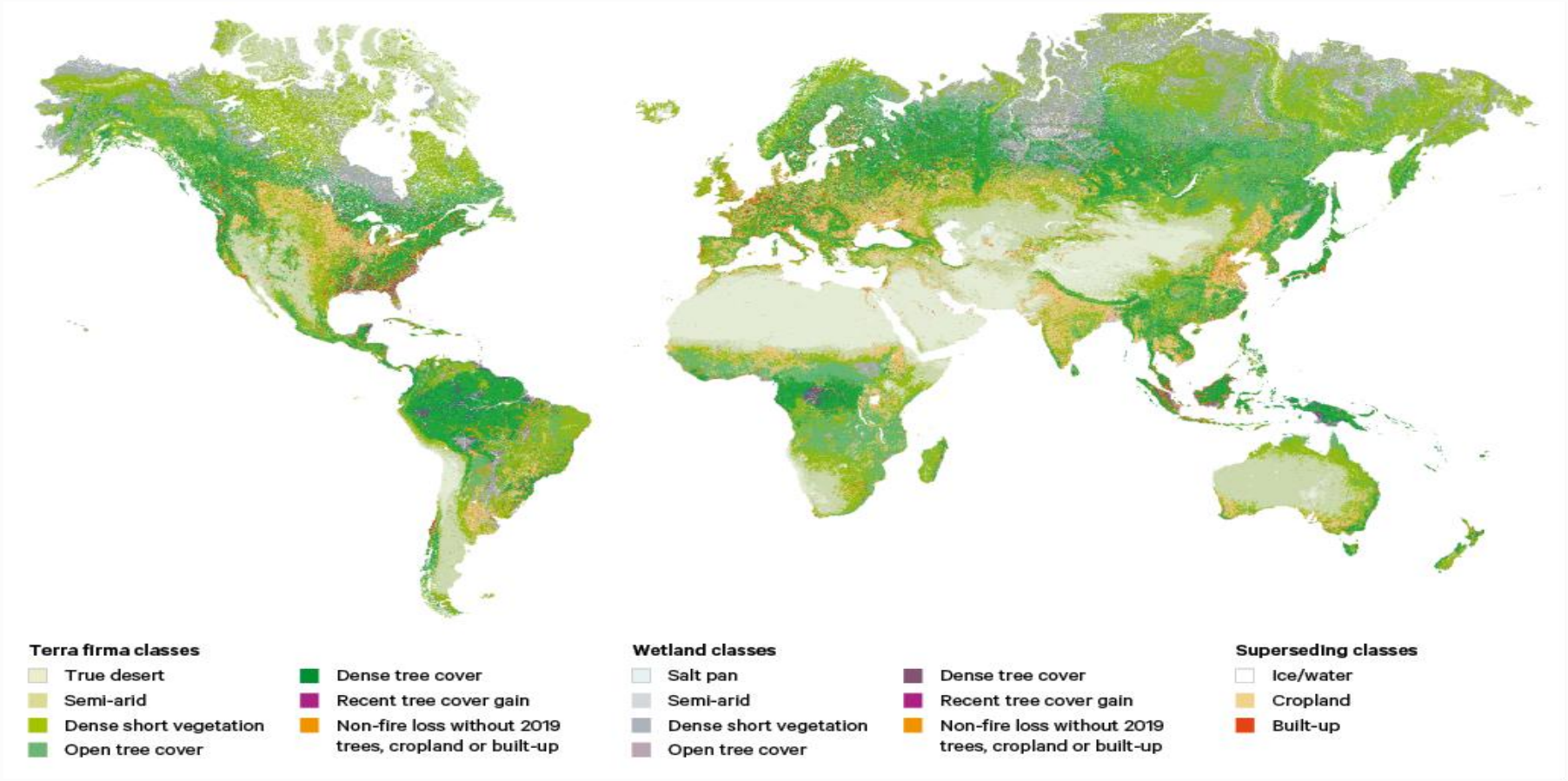

Рисунок Г.1 - Глобальна діяльність із землекористування та ґрунтовий покрив

Джерело: [38]

Додаток Д

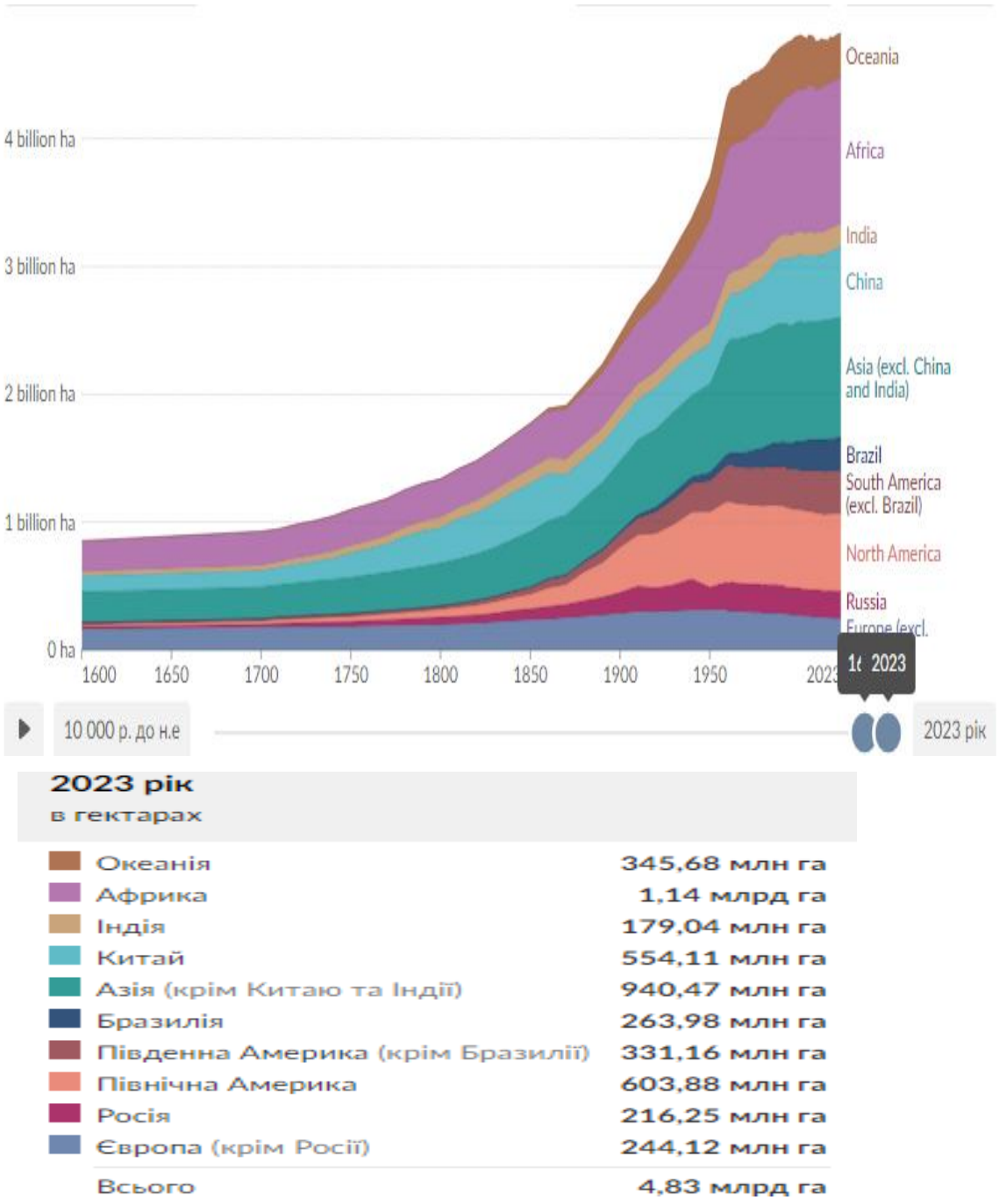

Рисунок Д.1 – Загальна площа землекористування для сільського господарства.

Джерело:

Додаток Е

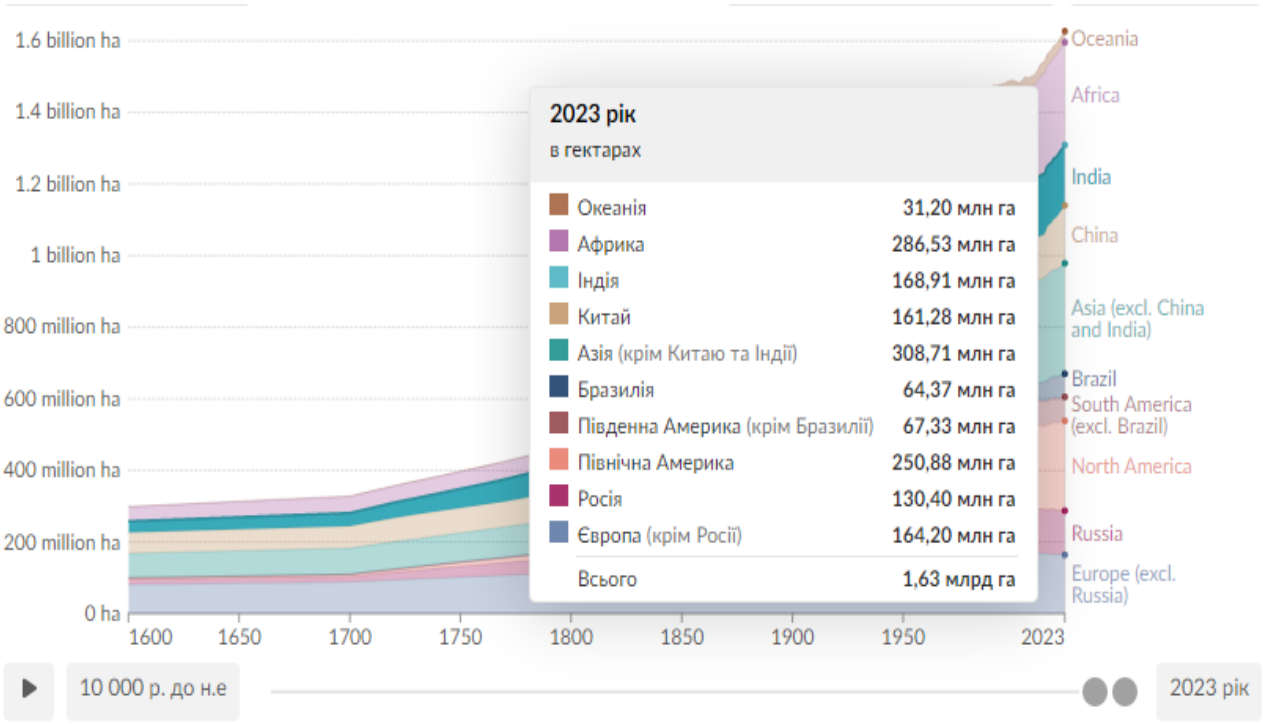

Рисунок Е.1 – Загальна площа орних земель

Джерело: [39]

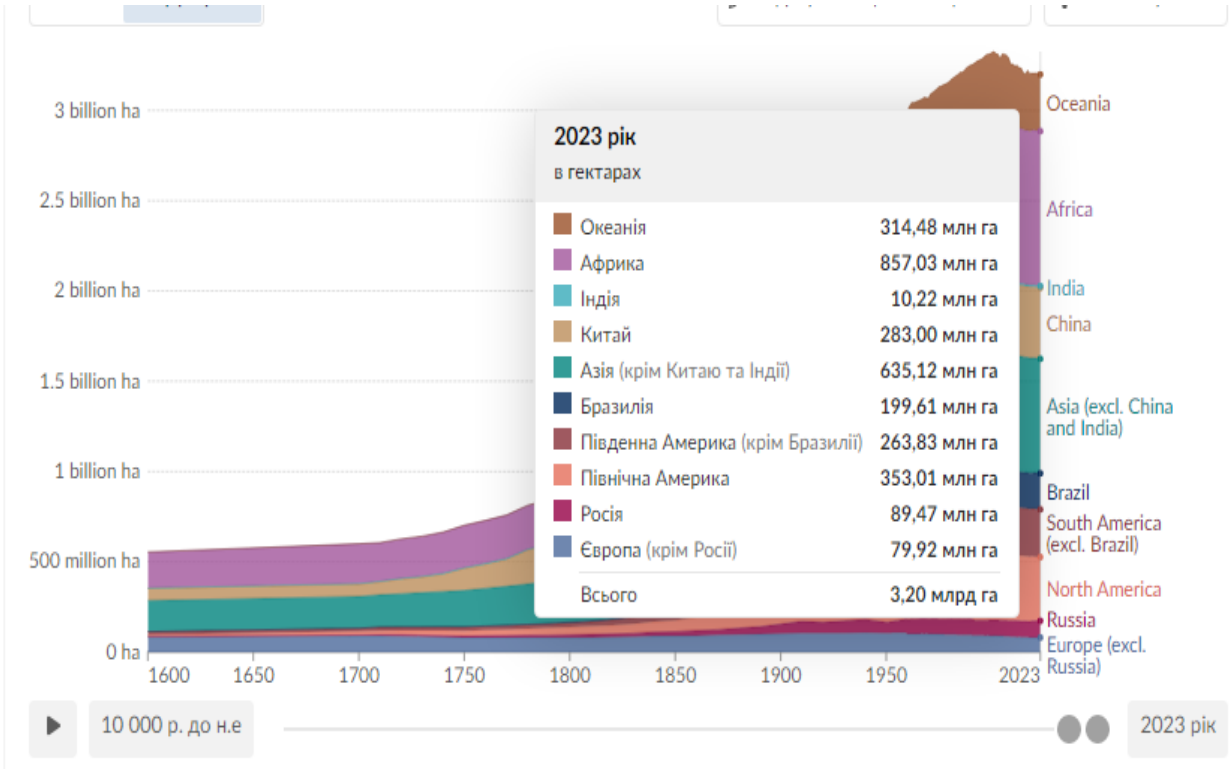

Рисунок Е.2 – Загальна площа землі, що використовується для випасу

Джерело: [39]

Додаток Є

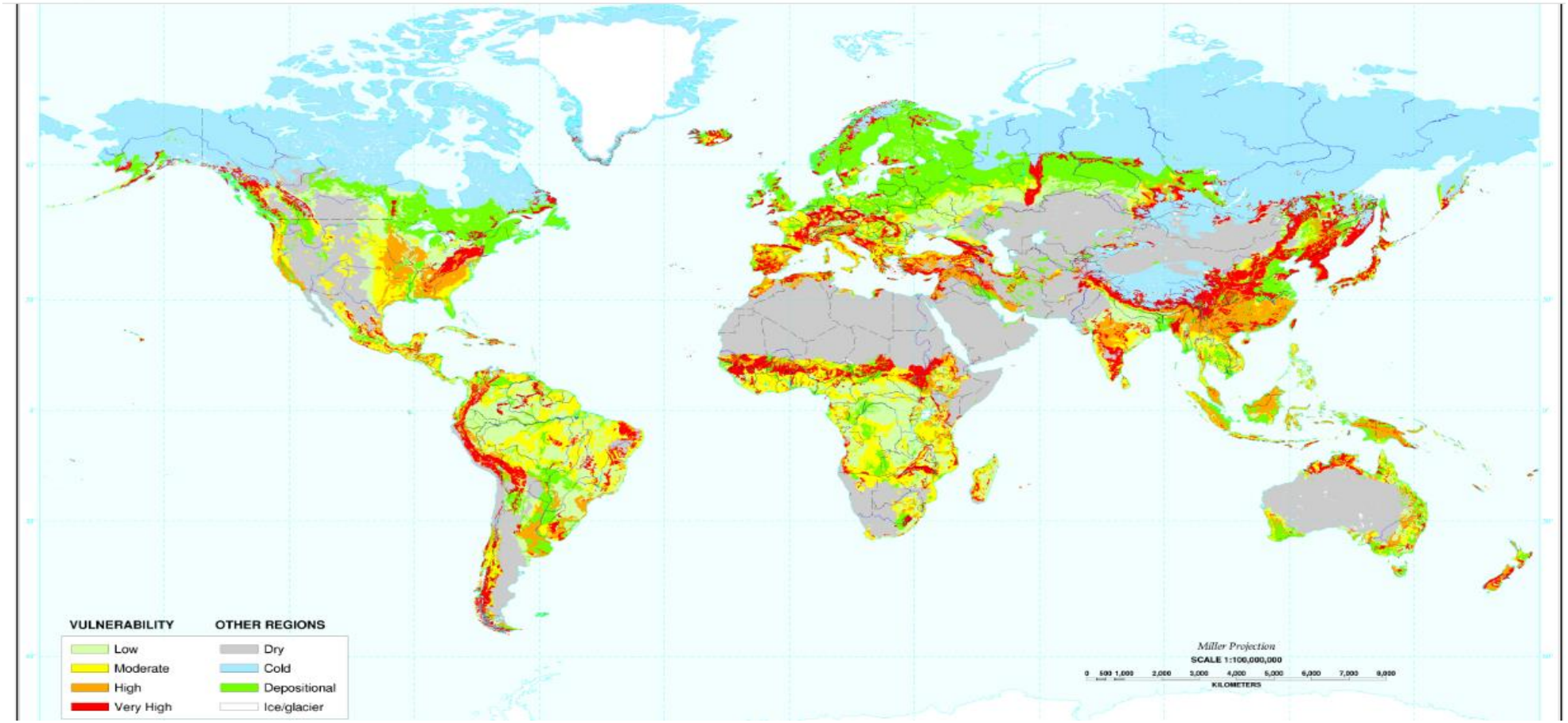

Рисунок Є.1 Глобальна карта вразливості водної ерозії*.

*Існує чотири рівні вразливості: дуже високий (червоний), високий (помаранчевий), помірний (жовтий) і низький (світло-зелений).

Джерело: [44]

Додаток Ж

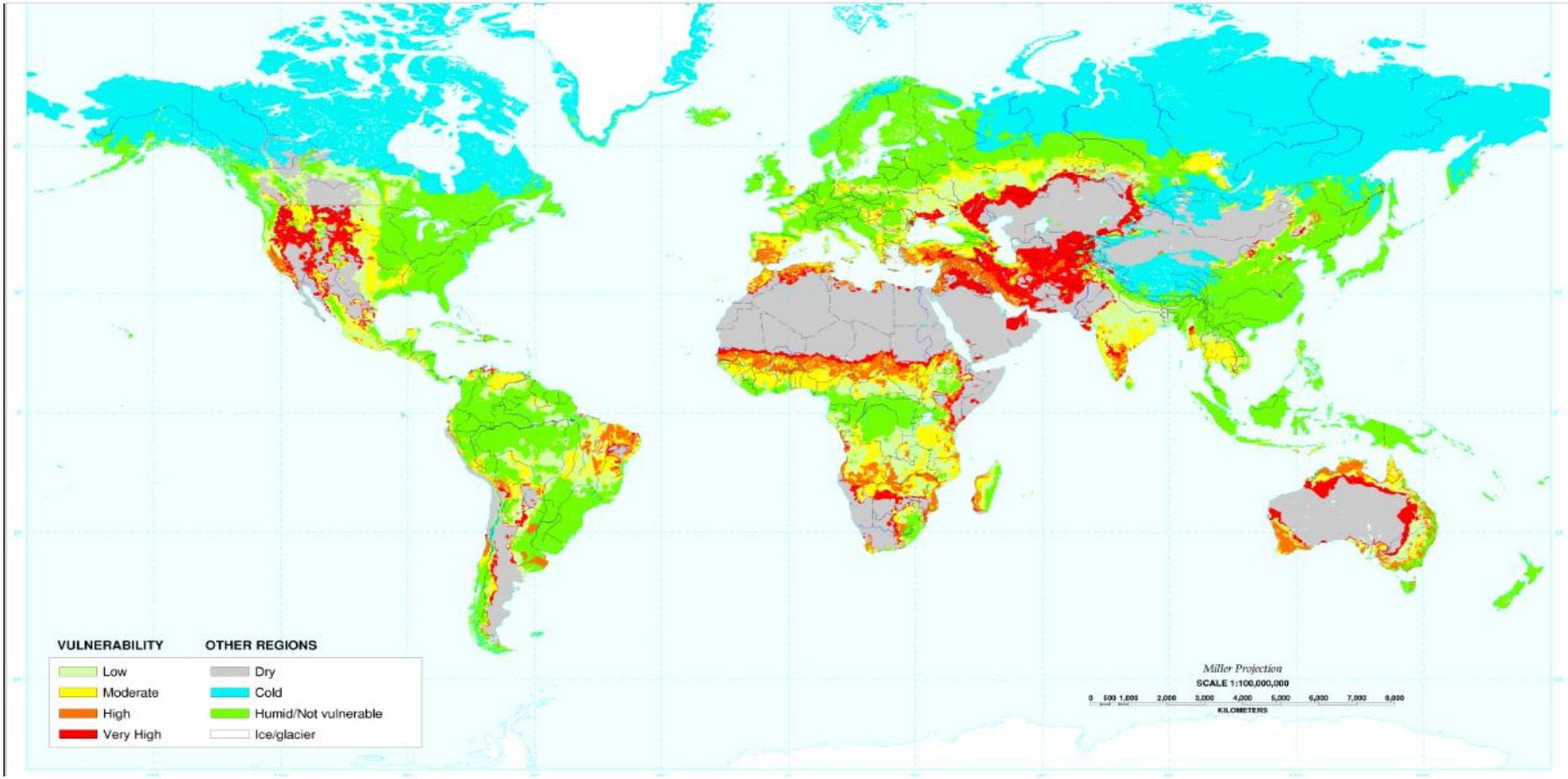

Рисунок Ж.1 Карта світу, що показує вразливість опустелювання**.

**Існує чотири рівні вразливості: дуже високий (червоний), високий (помаранчевий), помірний (жовтий) і низький (світло-зелений).
Джерело: [44]

Додаток З

Земельні ресурси України

Структура земельних ресурсів природних регіонів України													
Природні зони	Загальна площа, тис. га	Орні землі				Сіножаті		Пасовища		Ліси		Інші угіддя	
		тис. га	% від загальної площі	тис. га	% від загальної площі	тис. га	% від загальної площі	тис. га	% від загальної площі	тис. га	% від загальної площі	тис. га	% від загальної площі
Зона мішаних лісів	11 231.3	4 042.0	36.0	88.5	0.8	1 044.8	9.3	779.6	6.9	3 455.0	30.8	1 821.4	16.2
Лісостепова зона	20 643.6	13 668.4	66.4	350.0	1.6	766.8	3.7	939.9	4.5	2 980.0	14.9	1 938.5	9.3
Степова зона	24 386.3	15 837.3	64.9	577.6	2.4	185.5	0.8	2632.4	10.8	1 029.3	4.2	4 124.4	16.9
Карпати і Закарпатська низовина	3 314.2	641.5	19.4	73.6	2.2	230.3	6.9	335.5	10.1	1 871.7	56.5	161.6	1.9
Гірський Крим	779.6	167.8	21.6	68.1	8.7	—	—	121.9	15.6	309.0	39.6	112.8	14.5

Додаток І

Рисунок І.1 - Недоступні землі, як наслідок військової агресії рф, у розрізі областей, станом на початок 2023 року.

Додаток К

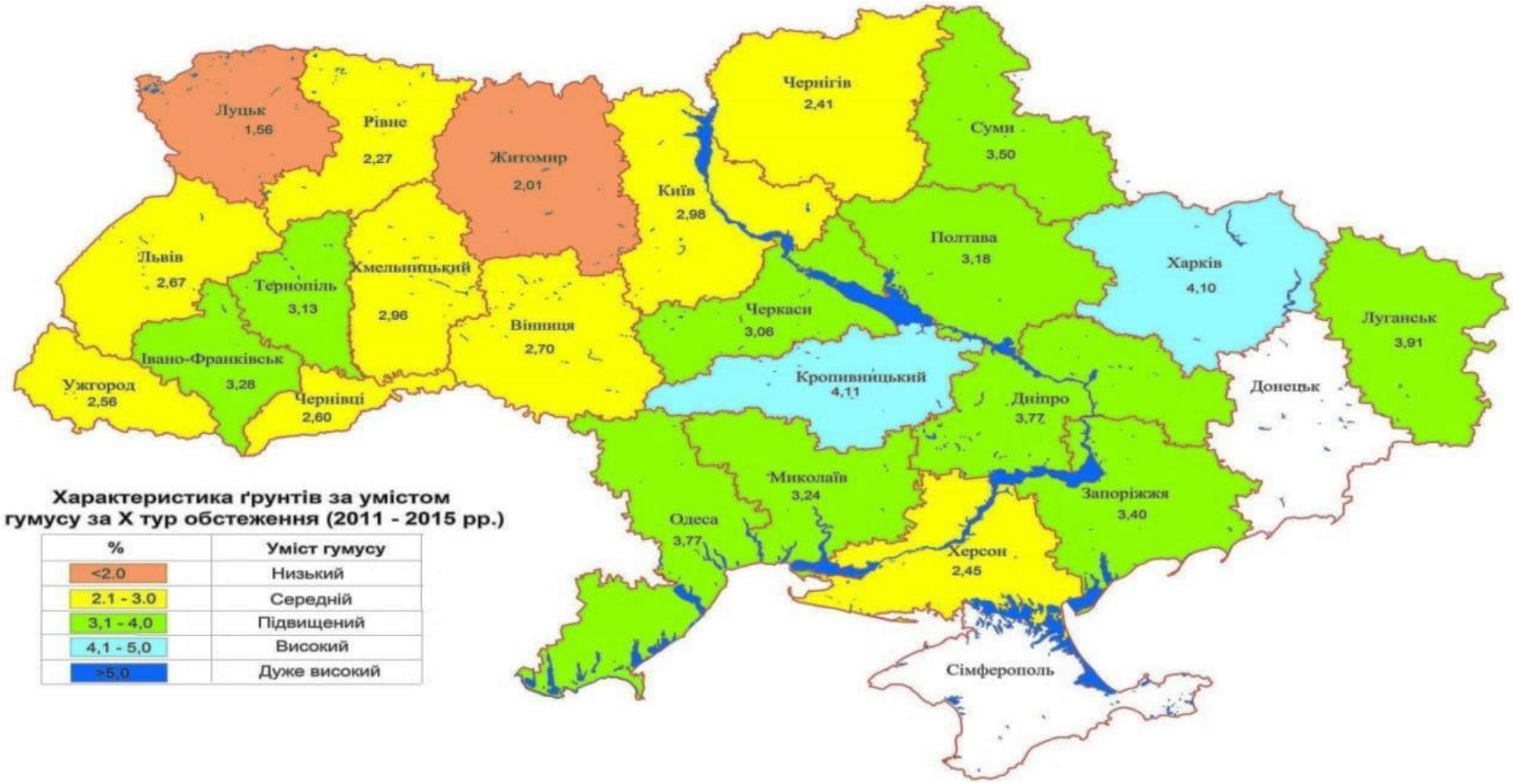

Рисунок К.1 – Уміст гумусу в ґрунтах України

Джерело: [72]

Продовження додатку К

Рисунок К.2. – Уміст рухомих сполук фосфору в грунтах України

Джерело: [72]

Продовження додатку К

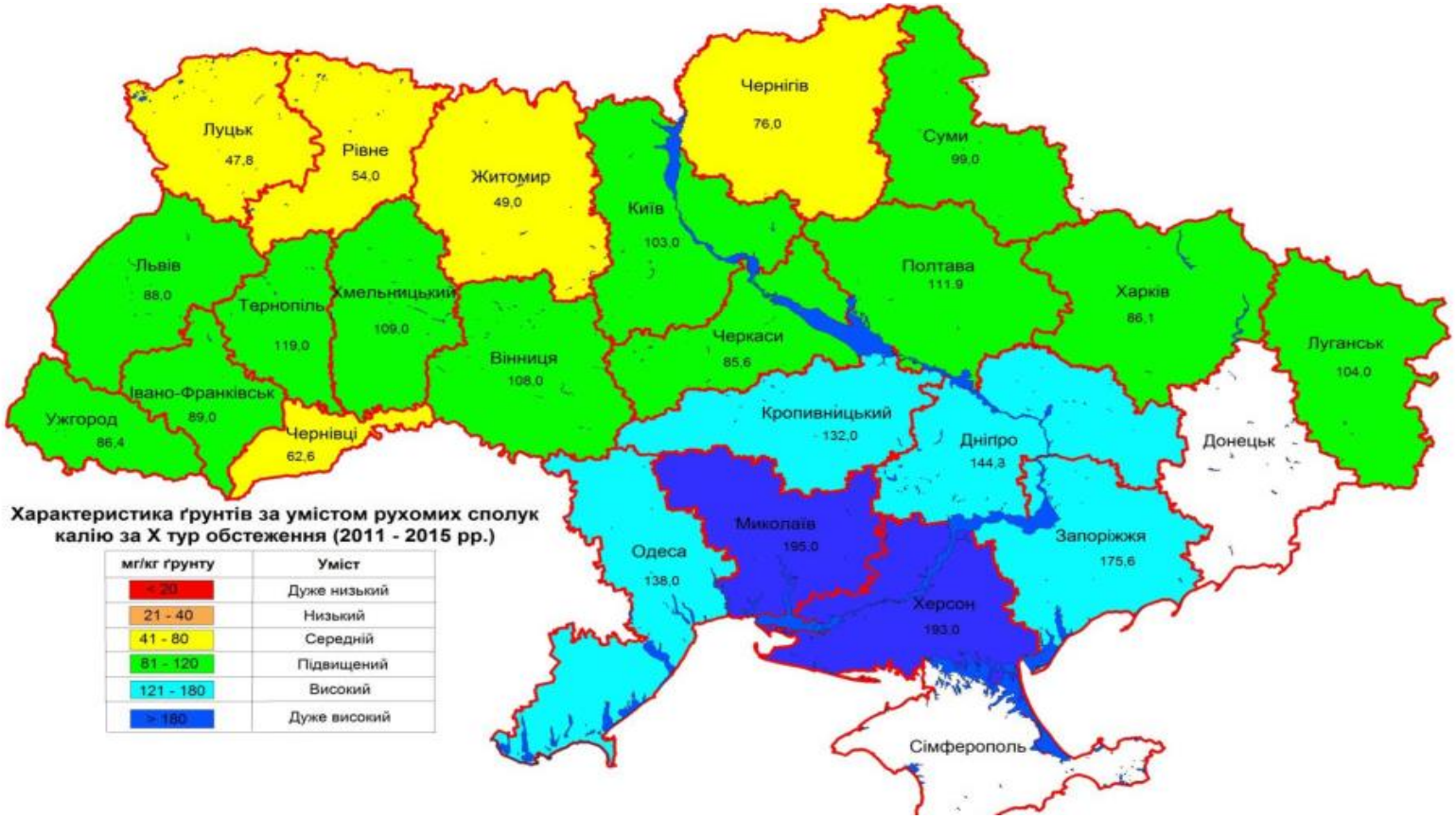

Рисунок К.3 – Уміст рухомих сполук калію в грунтах України

Джерело: [72]

Декларація

академічної доброчесності

здобувача вищої освіти ЗНУ

Я, Бондаренко Владислав Олегович, здобувач 2 курсу магістратури, денної форми навчання, факультету економічного, спеціальності 051 «Економіка» освітньо-професійної програми «Міжнародна економіка», адреса електронної пошти bondarenkovla475@gmail.com

- підтверджую, що написана мною кваліфікаційна робота на тему: «Соціально-економічні функції земельних ресурсів: просторовий базис, засіб виробництва, навколишнє природне середовище» відповідає вимогам академічної доброчесності та не містить порушень, що визначені у ст. 42 Закону України «Про освіту», зі змістом яких ознайомлений/ознайомлена;
- заявляю, що надана мною для перевірки електронна версія роботи є ідентичною її друкованій версії;
- згоден/згодна на перевірку моєї роботи на відповідність критеріям *академічної доброчесності у будь-який спосіб, у тому числі за допомогою* Інтернет-системи, а також на архівування роботи в базі даних цієї системи.

Дата_____ Підпис_____ Бондаренко В. О.

Дата_____ Підпис_____ Бабміндра Д.І.